

Opțiuni privind valorificarea remitențelor și economiilor emigranților pentru dezvoltarea Republicii Moldova

VERSIUNE FINALĂ

Autori:

Valeriu Prohnițchi
Adrian Lupușor

Chișinău, Februarie -Aprile 2013

Cuprins:

Introducere	4
Emigrația de muncă din Republica Moldova: evoluții majore	6
Veniturile emigranților și impactul lor economic în Republica Moldova.....	14
Veniturile emigranților pentru dezvoltare: bunele practici internaționale	25
Veniturile emigranților pentru dezvoltare: opțiunile fezabile în Republica Moldova.....	29
Concluzii și recomandări.....	42
Referințe bibliografice	45

Lista figurilor:

Figura 1. Numărul total de emigranți, mii persoane, și ponderea bărbaților / femeilor emigranți în populația bărbaților / femeilor în vârstă aptă de muncă, %, anii 2000-2012	6
Figura 2. Distribuția emigranților pe nivele de studii, număr (mii oameni) și procente din total, anii 2002 și 2012.....	7
Figura 3. Ponderea persoanelor cu studii superioare și medii de specialitate în total populație economic activă și în total număr de emigranți, % din total, anii 2001-2011	9
Figura 4. Utilizarea veniturilor acumulate de emigranții moldoveni.....	14
Figura 5. Estimarea fluxurilor de remiteri în baza datelor din Sondajul Bugetelor Gospodăriilor Casnice al BNS și datelor din Balanța de Plăți compilată de BNM, milioane USD	16
Figura 6. Distribuția emigranților după suma medie trimisă lunar familiei și regiunile în care au emigrat, 2011, %.....	17
Figura 7. Influxurile de remitențe, investiții străine directe, transferuri guvernamentale și împrumuturi, % din PIB	19
Figura 8. Structura cheltuielilor medii lunare din familiile emigranților și cele beneficiare de remitențe per adult echivalent, 2010	20
Figura 9. Corelația dintre volumul depozitelor la termen deschise de persoane fizice și volumul remitențelor de peste hotare (ajustate sezonier), 2000Q1 – 2012Q3, logaritmi naturali	21
Figura 10. Rata brută de economisire, % din PIB.....	22
Figura 11. Rata reală efectivă a monedei naționale și creșterea remitențelor f-a-p, %.....	23

Figura 12. Volumul remitențelor și indicele prețurilor de consum, creștere f-a-p, %	23
Figura 13. Principalele etape ale procesului decizional al emigranților și familiilor acestora și factorii de influență.....	29

Lista opțiunilor pentru valorificarea potențialului de dezvoltare a veniturilor emigranților:

Opțiunea 1. Implementarea mecanismului votului on-line	30
Opțiunea 2. Asigurarea mecanismului pentru recunoașterea calificărilor formale și informale ale emigranților	31
Opțiunea 3. Extinderea sistemelor de transfer rapid a banilor la nivelul asociațiilor de economii și împrumut (AEÎ)	32
Opțiunea 4. Aplicarea instrumentelor de transferuri rapide de bani prin intermediul telefoanelor mobile	33
Opțiunea 5. Cont de depozit suplini dintr-o anumită porțiune de venituri remise de peste hotare prin metode formale.....	35
Opțiunea 6. Obligațiuni destinate diasporei moldovenilor din principalele țări de destinație (Diaspora Bonds).....	35
Opțiunea 7. Pensiile private facultative	37
Opțiunea 8. Garantarea creditelor acordate în baza fluxului de transferuri anticipate	38
Opțiunea 9. Credite acordate în baza depozitelor suplinite anterior	38
Opțiunea 10. Diseminarea peste hotare, a informației despre oportunitățile de business în Republica Moldova	39
Opțiunea 11. Popularizarea utilizării cardurilor bancare la efectuarea plăților	40

■ Introducere

Emigrația are un rol fundamental în modelarea evoluțiilor economice, sociale și politice din Republica Moldova. De fapt, în ultimele două decenii, nici un oricare alt fenomen nu a influențat Republica Moldova și moldovenii în măsura în care a făcut-o emigrația. Chiar și în ipoteza unor scenarii social-economice foarte pozitive pentru viitorul apropiat, este rezonabil de presupus că emigrația va persista, după cum arată și exemplele altor țări europene, unde emigrarea, odată începută, durează decenii sau chiar secole. Emigrarea din nevoie cu timpul poate deveni emigrarea pentru oportunități și șanse mai bune.

Deși nu există o sursă națională care să fi monitorizat în mod continuu veniturile emigranților moldoveni remise în țară, dinamica unor indicatori din balanța de plăți sugerează că, începând cu mijlocul anilor 1990, aceste venituri au crescut în mod continuu, atingând maximumul în anul 2008, înainte de dezlănțuirea crizei financiare globale. După scăderea înregistrată în anul 2009, remitențele sunt, începând cu anul 2010, pe o nouă tendință de ascensiune lină, iar în anii 2014-2015 maximumul din 2008 va fi depășit. Pe viitor, un impact și mai mare, comparativ cu cel al remitențelor, ar putea să-l aibă economiile pe care emigranții le vor repatria în țară odată cu eventuala lor revenire.

În pofida acestui impact major asupra dezvoltării, nu se poate spune că emigrația și consecințele acesteia deja au fost abordate la modul serios de Guvernul Republicii Moldova. A fost pus în aplicare un singur program care țintește în mod direct investirea remitențelor (PARE 1+1), dar lipsește o abordare cuprinzătoare și sistematică a fenomenului. (Mai mult decât atât, în pofida impactului pozitiv pe care programul PARE 1+1 îl poate avea asupra emigranților și afacerilor demarate de aceștia sau de rudele lor, intervențiile de acest gen pot fi calificate ca fiind injuste din punct de vedere social, deoarece discriminează non-emigranții în raport cu emigranții). A fost definită o nouă viziune strategică pentru dezvoltarea țării - „Moldova 2020” - care presupune îndepărtarea de la modelul de creștere economică bazat pe consumul finanțat de remitențe și edificarea unui model bazat pe investiții, exporturi și inovații. Totuși, nici „Moldova 2020” nu este suficient de clară vizavi de felul în care urmează a fi valorificată emigrația și veniturile emigranților, cum poate fi sporit impactul pozitiv al acestora asupra dezvoltării și minimizat impactul negativ.

Prezentul studiu a fost efectuat în cadrul proiectului PNUD-OIM „Integrarea Migrației în Strategiile Naționale de Dezvoltare (MOMID)”, pentru a susține eforturile Guvernului Republicii Moldova de integrare mai consistentă a emigrației în politicile de dezvoltare naționale. Studiul are drept scopuri principale: 1) actualizarea datelor privind emigrarea și veniturile emigranților, 2) explorarea opțiunilor fezabile pentru maximizarea impactului veniturilor emigranților asupra dezvoltării țării și 3) oferirea de recomandări privind instrumentele concrete care ar putea fi utilizate.

Documentul este structurat în patru capitole. În primul capitol, sunt trecute în revistă elementele definitorii ale fenomenului de emigrația forței de muncă din Republica Moldova. Această secțiune a fost necesară deoarece strategiile de valorificare a potențialului de dezvoltare pe care-l au veniturile emigranților trebuie să se plezeze pe motivațiile și intențiile cetățenilor de a emigra și a emigranților vizavi de o eventuală revenire în țară.

În capitolul doi, realizăm o radiografie a dinamicii și situației curente a veniturilor remise de emigranți și a impactului lor economic. O remarcă care se impune din start este că studiul își propune să analizeze **veniturile** emigranților, compuse, în special, din **remitențele** emigranților și **economiile** lor. **Remitențele** reprezintă veniturile remise de emigranți în mod continuu sau ocazional pentru a asigura, în mod prioritar, finanțarea nevoilor de consum curent, precum și achiziționarea de imobil, bunuri de consum durabil și dezvoltarea capitalului uman al membrilor familiei. Acestea sunt remise atâta timp cât se păstrează legăturile sociale între emigrant și familia sa / rude / prieteni. Fluxul acestora poate să se subțieze brusc, în cazul reunificării în masă a familiilor peste hotare, dezintegrării familiilor în urma separării soților, înstrăinării copiilor de părinți, etc. Datele naționale se referă, în marea lor parte, la remitențe, de aceea și capitolul doi în mod inevitabil este centrat pe remitențe. Însă, după cum sugerează unele surse, anume economiile acumulate de emigranți, și nu remitențele acestora, au cel mai înalt potențial de influențare a dezvoltării țării pe termen lung. **Economiile** reprezintă acumulările mijloacelor bănești făcute de emigrant, fie în străinătate,

fie în Republica Moldova și care au alt scop decât finanțarea consumului curent. Destinația acestora poate fi investirea în viitoarea afacere proprie, finanțarea consumului viitor, etc.

În capitolul trei realizăm o scurtă prezentare a celor mai bune practici internaționale (atât politici publice, cât și proiecte private) care au drept scop valorificarea mai bună a potențialului de dezvoltare pe care-l au veniturile emigranților. În general, intervențiile de politici pentru maximizarea impactului de dezvoltare al veniturilor provenite din emigrație pot fi clasificate în cele cu **caracter orizontal** – care țintesc îmbunătățirea mediului regulator și investițional general, îmbunătățiri de care beneficiază toți cetățenii, inclusiv emigranții - și în cele cu **caracter vertical**, care țintesc în mod preferențial emigranții și veniturile acestora. Capitolul pornește de la idea că, înainte de a ținti veniturile emigranților, un guvern rațional și bine intenționat ar trebui să se asigure că a implementat toate măsurile necesare pentru protecția emigranților și pentru conservarea sau fortificarea legăturilor dintre aceștia și țară. Este important să menționăm, în acest context că, în Republica Moldova, instrumentele orizontale – cum ar fi educarea abilităților antreprenoriale, fortificarea culturii financiare și a încrederii față de bănci, edificarea unui cadru regulator al afacerilor mai încurajator, cu un accent pe IMM-uri – ar putea să asigure că veniturile emigranților vor avea un impact mult mai mare asupra dezvoltării decât instrumentele verticale, adică cele care țintesc în mod direct emigranții și veniturile acestora. Pe termen lung, anume îmbunătățirile aduse cu ajutorul instrumentelor cu impact orizontal vor fi capabile să reducă motivațiile emigraționiste. Făcând această importantă precizare, în studiul nostru ne concentrăm totuși pe instrumentele verticale, cele orizontale făcând obiectul a numeroasele studii.

În capitolul patru sunt identificate opțiunile care ar putea fi utilizate în Republica Moldova pentru a maximiza impactul veniturilor emigranților asupra dezvoltării țării. Ne referim strict la instrumentele aplicabile la nivel microeconomic, și nu la instrumentele de politici macroeconomice, care de asemenea au un important rol în maximizarea impactului pozitiv și minimizarea consecințelor negative. O parte din aceste instrumente, cum ar fi țintirea directă a inflației, deja sunt aplicate în mod adecvat în Republica Moldova.

Studiul se bazează în special pe analiza secundară a documentelor și pe interpretarea economică a datelor privind emigrarea și veniturile emigranților, existente la scară națională și internațională. Autorii au beneficiat de informațiile și sugestiile oferite de o serie de experți în domeniu: Valentina Ungureanu (Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei), Raisa Dogaru (Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă), Igor Munteanuși Larisa Isacov (Banca Națională a Moldovei), Veaceslav Ioniță (președintele Comisiei parlamentare pentru Economie, Buget și Finanțe), Vladimir Ganța și Elena Vâtcărău (Biroul Național de Statistică), Liubomir Chiriac (Institutul pentru Dezvoltare și Inițiative Sociale „Viitorul”), Ruslan Șintov (Centrul de Analiză și Investigații Sociologice, Politologice și Psihologice CIVIS), Iulia Iabanji (Organizația pentru Dezvoltarea Sectorului Întreprinderilor Mici și Mijlocii), Oxana Lipcanu (Organizația Internațională a Muncii), Tokhir Mirzoev (Fondul Monetar Internațional), Valeriu Sainsus (Academia de Studii Economice din Republica Moldova), Diana Cheianu-Andrei (Universitatea de Stat din Republica Moldova), Leonid Cerescu (Confederația Națională a Patronatelor din Republica Moldova), Oleg Budza și Petru Chiriac (Confederația Sindicatelor din Republica Moldova), Natalia Vozian și Liuba Valcov (Biroul pentru Relații cu Diaspora) și Ala Nemerenco (Oficiul Organizației Mondiale a Sănătății în Republica Moldova). Studiul a fost prezentat și discutat în cadrul unui atelier de lucru organizat la data de 21 mai 2013, cu participarea a peste 30 de experți din diferite sectoare, instituții și agenții.

Autorii își exprimă tuturor experților menționați recunoștința pentru timpul și sfaturile prețioase acordate. Totodată, numai autorii rămân responsabili de opiniile exprimate în acest document, care nu în mod necesar sunt împărtășite de experții intervievați sau de participanții la atelierul de lucru.

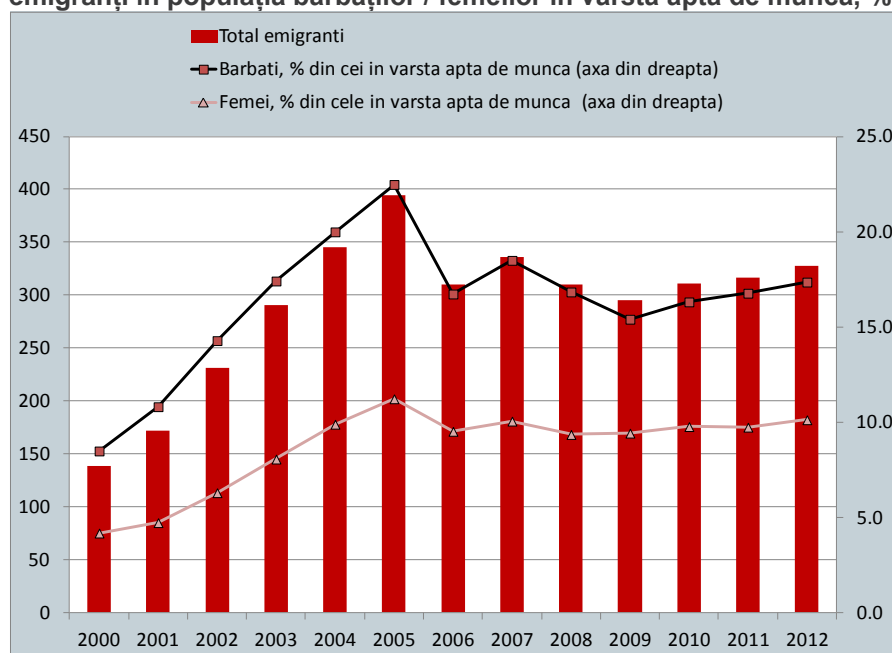
■ Emigrația de muncă din Republica Moldova: evoluții majore

Remitențele sunt indisolubil legate de fenomenul emigrației forței de muncă. Pentru a elabora strategiile optime de utilizare a remitențelor, trebuie de evaluat tendințele pe termen scurt și lung ale emigrației și de clarificat care sunt intențiile emigranților vizavi de revenirea lor în patrie și de reîntregirea familiilor.

Evoluția numărului de emigranți

Emigrația forței de muncă din Republica Moldova a fost declanșată și amplificată de o serie de șocuri economice. Deși fenomenul dat a fost unul definitoriu pentru evoluția țării în ultimele două decenii, acesta nu a fost încă studiat suficient și consistent. Singura sursă care în mod permanent a colectat date privind emigranții (mai exact, privind numărul persoanelor cu vârsta de 15 ani și peste aflate în căutarea unui loc de muncă sau la lucru peste hotare) este Biroul Național de Statistică (BNS). Conform acestei surse - cea mai conservatoare, de altfel, la capitolul estimărilor numărului de emigranți - emigrarea a început cu câteva zeci de mii de cetățeni emigranți la sfârșitul anilor 1990 și a ajuns la nivelul de 394,5 mii în 2005. În 2006, în urma depistării unor probleme legate de eșantionare, a fost revizuită metodologia Anchetei Forței de Muncă, valorile din perioada care a urmat devenind incomparabile cu cele mai timpurii; în același timp, majoritatea indicatorilor structurali sunt comparabili. Vorbind despre tendințele recente, cea mai importantă este că între 2009 și 2012, conform BNS, numărul persoanelor cu vârsta de 15 ani și peste aflate în căutarea unui loc de muncă sau la lucru peste hotare a crescut de la 294,9 mii de 328,3 mii persoane (Figura 1). Totuși, scăderea cu 16% a numărului de emigranți în trimestrul patru 2012 față de trimestrul patru 2011 și cu 6% în trimestrul unu 2013 față de trimestrul unu 2012, reprezintă o evoluție curioasă, deocamdată greu de explicat din punct de vedere economic.

Figura 1. Numărul total de emigranți, mii persoane, și ponderea bărbaților / femeilor emigranți în populația bărbaților / femeilor în vârstă aptă de muncă, %, anii 2000-2012

*Note: variabilele exprimate în valoare absolută pentru perioada până în 2005 inclusiv nu sunt comparabile cu cele din perioada ulterioară, din cauza modificărilor metodologice;
Surse: Biroul Național de Statistică;*

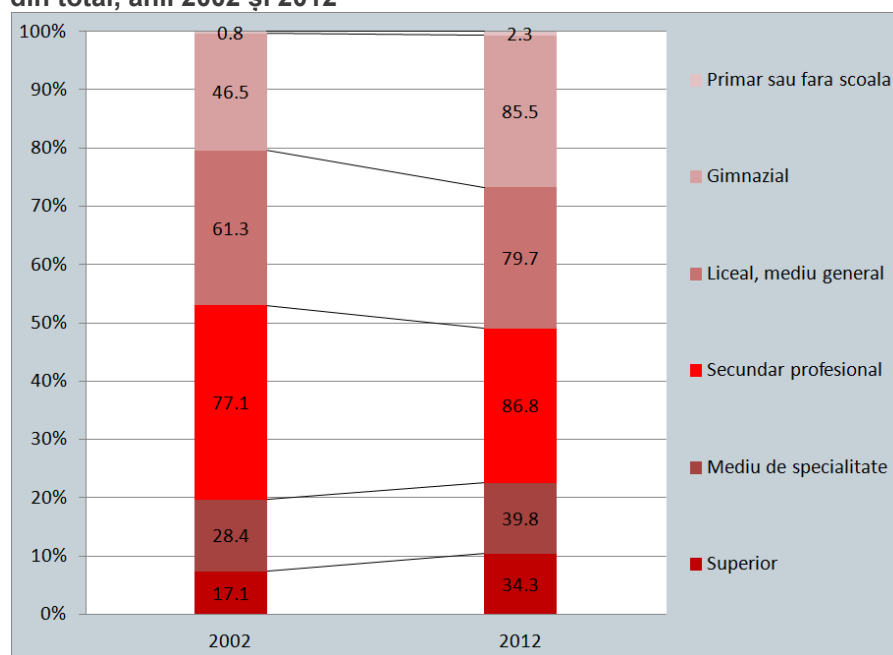
După cum deja a fost menționat mai sus, datele oficiale ale BNS sunt, în comparație cu alte surse, cele mai conservatoare. Astfel, Luecke și alții (2009), pe baza unei cercetări realizate de IOM și CBS-AXA arată că în

2008 peste jumătate de milion de cetățeni moldoveni aveau o anumită experiență de emigrare pe parcursul perioadei lor de viață economică activă. Și unele surse străine sugerează o incidență mai mare a emigrației decât sursa oficială. De exemplu, în timp ce BNS estima, în 2010, că în Italia ar lucra 58,6 mii cetățeni moldoveni, sursele italiene informau, pentru același an, despre un număr dublu de moldoveni cu reședință în Italia (Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali del Italia, 2012). În pofida diferențelor existente, inclusiv datorate diferențelor în definițiile utilizate și mobilității extraordinare a emigranților, este clar că, raportată la forța de muncă, emigrarea forței de muncă din Republica Moldova a atins cote foarte înalte. Astfel, bazându-ne pe cele mai precaute estimări (BNS), am calculat că în anul 2012, în căutarea unui loc de muncă sau la muncă peste hotare erau circa 17% din bărbații în vârstă aptă de muncă și circa 10% din femei. Este evident că emigrația la o asemenea scară are implicații semnificative asupra dezvoltării, care, după cum a fost menționat mai sus, nu au fost studiate suficient sub aspectul impactului multidimensional (economic, social, cultural, electoral etc.). Un răspuns clar la întrebarea „este oare actualul nivel de emigrare al forței de muncă din Republica Moldova cel optimal?” încă nu a fost dat.

Cine sunt emigranții?

Emigranții moldoveni au un profil educațional destul de avansat, ceea ce le simplifică integrarea în societățile-gazdă. Conform datelor publicate de BNS¹, în anul 2012 populația emigranților era distribuită conform nivelului de studii în felul următor: 10,4% erau cu studii superioare, 12,1% - cu studii medii de specialitate, 26,4% - cu studii secundare profesionale, circa 24,3% - cu studii liceale, 26,0% - cu studii gimnaziale și 0,7% - cu studii primare sau fără studii. Comparativ cu situația de acum un deceniu, a crescut vizibil ponderea emigranților aflate la extremele nivelului educațional (+3 puncte procentuale pentru cei cu studii superioare și +8,6 puncte procentuale pentru cei cu studii gimnaziale și primare, Figura 2). Există o anumită diferență privind destinațiile preferate, emigranții cu studii mai avansate fiind puțin mai predispuși să emigreze în țările europene, profilul lor educațional fiind ceva mai avansat decât cel al „imigrantului tipic” în Europa, ilustrat de raportul EUROSTAT (2011). Emigranții cu studii mai puțin avansate preferă țările CSI. În ambele cazuri, însă, integrarea și naturalizarea emigranților moldoveni se produce foarte ușor, inclusiv în virtutea cunoașterii sau învățării foarte rapide a limbii țării de destinație.

Figura 2. Distribuția emigranților pe nivele de studii, număr (mii oameni) și procente din total, anii 2002 și 2012

Surse: BNS;

¹Calcululele autorilor efectuate pe baza datelor disponibile la <http://statbank.statistica.md/pxweb/database/RO/03%20MUN/MUN07/MUN07.asp>.

Vârsta medie a emigrantului tipic a crescut semnificativ, de la 30,5-31,0 ani în perioada 2000-2002 la 35-36 ani în perioada 2010-2012. Datele statistice contrazic, astfel, părerea general împărtășită că emigrantul moldovean „a întinerit” în ultimul deceniu. Aceasta practic corespunde cu vârsta medie a populației generale a țării. Totodată, emigrantul din Republica Moldova este unul tânăr în comparație globală, mediana vârstei, estimată de noi la 33-34 ani, este cu 5-6 ani mai puțin decât mediana vârstei emigranților la scară globală, estimată la 39 ani (Henning, 2012). „Îmbătrânirea” grupului de emigranți care s-a produs în ultimul deceniu nu elimină riscul unei „reîntineriri”, odată cu o eventuală emigrare în masă a copiilor emigranților sau cu reunificarea familiilor peste hotare. Să menționăm, ca un aspect important, faptul că vârsta medie a emigranților de 35-36 ani sugerează că în cazul emigranților care au copii, majoritatea acestora sunt încă minori. Aceasta are implicații majore asupra felului în care sunt utilizați banii remiși de emigranți: mai mult pentru consum curent, pentru educație și mai puțin pentru investiții în afaceri, deoarece puțini din membrii gospodăriilor casnice rămași acasă au deprinderile sau timpul necesar pentru a gestiona o afacere.

Conform datelor BNS, bărbații domină grupul emigranților, reprezentând circa 67,6% din total în 2012. Pe baza datelor statistice, se poate constata că în 2010-2012 s-a inversat precedentul trend de creștere a ponderii femeilor (care în 2009 au atins circa 37% din total). În același timp, alte surse (CIVIS/IASCI, 2010), arată că în grupul emigranților pe termen lung, distribuția pe genuri este mult mai echilibrată, ceea ce corespunde și situației la nivel global (Henning, 2012).

Din punct de vedere al mediului de reședință a emigranților, domină cei care provin din mediul rural, cu circa 70% din total. Deși această pondere înaltă este explicată de ponderea inițială înaltă a populației rurale în total populație a țării, cota emigranților din sate a crescut mult în comparație cu perioada timpurie a emigrației: în 2000-2001 ponderea populației rurale era de 60% în total². Ținând cont de faptul că această creștere s-a produs pe fundalul unei creșteri economice vizibile în Republica Moldova, este clar că satul rămâne în continuare principala sursă de alimentare a emigrației, atât circulare, cât și pe termen lung.

După cum constată o cercetare realizată de CIVIS/IASCI (2010), 71% dintre emigranții moldoveni sunt căsătoriți, dar nivelul de reîntregire a familiilor lor în țările de destinație este încă foarte mic (21% din total), în comparație cu ale emigranților din alte țări; de exemplu, unde rata de reîntregirea a familiilor emigranților albanezi este de peste 90% (idem). Ambii indicatori anunță că există toate premisele pentru un proces de reunificare în masă a multor familii peste hotare.

De ce emigrează moldovenii?

Primele valuri de emigranți au fost declanșate de sărăcia masivă, asociată cu restructurarea economică, lichidarea întreprinderilor și a locurilor de muncă. Scopul major al emigranților anilor 1990 era, deci, evadarea din sărăcie. Între timp, odată cu o relativă maturizare a fenomenului de emigrare – legalizarea șederilor, reunificarea familiilor, învățarea limbilor țărilor-gazdă, inițierea propriilor afaceri - factorii determinanți ai emigrației au devenit mult mai diverși (CIVIS/IASCI, 2010).

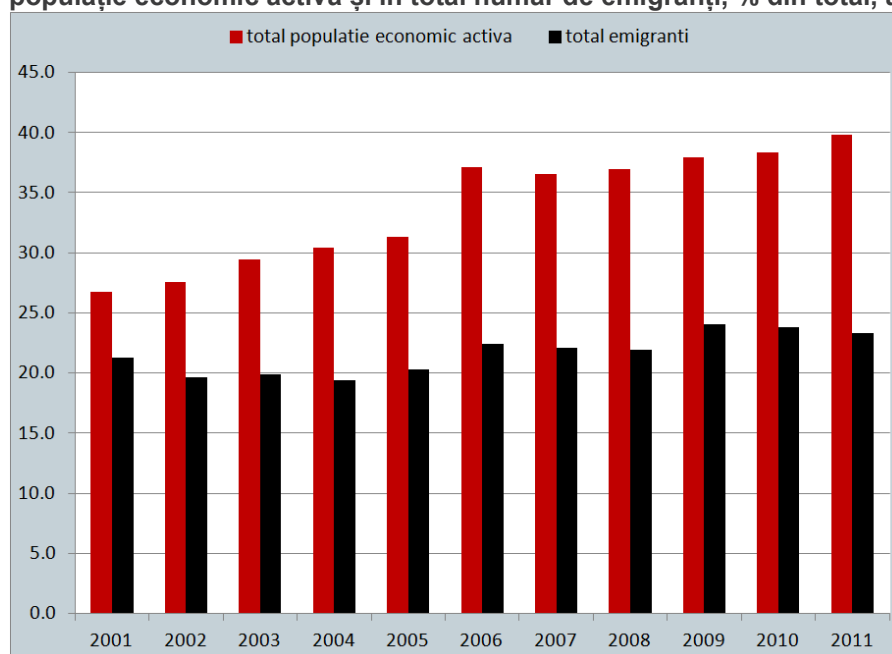
Astfel, emigrarea determinată de sărăcie tot mai mult se transformă într-o emigrare ghidată de valorificarea unor oportunități economice și de afirmare personală mai bune, pe care le oferă alte țări. Cunoașterea bună a limbilor străine, nivelul bun de educație pe care-l obțin tinerii moldoveni în comparație cu emigranții din alte țări care ajung în țările europene și Comunitatea Statelor Independente (CSI), utilizarea în creștere a Internetului – toți acești factori catalizează emigrarea ghidată de oportunități și reduc mult ponderea emigranților care nutresc să revină în Republica Moldova. Acești factori sunt deosebit de importanți pentru copiii emigranților, care au aflat de la părinții lor despre oportunitățile pe care le oferă alte țări și care nu vor „să rateze viața” în Republica Moldova. Descoperirea de către emigranți a oportunităților pe care le oferă emigrarea semnifică un lucru major: acest fenomen nu va mai putea fi oprit, în special, în cazul tinerilor, atâta timp cât oportunitățile de afirmare personală oferite de Republica Moldova sunt incomparabil mai mici decât cele oferite de Europa și Rusia.

²Idem;

Emigrația – exod de inteligență sau irosire a acesteia?

Fenomenul de exod de inteligență semnifică emigrarea definitivă sau pentru perioade lungi de timp a persoanelor cu un nivel de calificare mai avansată (Global Migration Group, 2010). În Republica Moldova încă nu a fost studiată suficient această latură a emigrației. Datele statistice disponibile sugerează că, în prezent, fenomenul de exod de inteligență nu este unul foarte acut la nivel agregat, grupul emigranților fiind caracterizat de un profil educațional mai puțin avansat decât populația economic activă rămasă în țară. De exemplu, cota persoanelor cu studii superioare și medii de specialitate este 23,3% din total emigranți, comparativ cu 39,8% în populația economic activă și în timp decalajul a fost în creștere (Figura 3). În același timp, la nivelul unor sectoare aparte – sănătate³, educație, cercetare științifică, administrație publică locală, tehnologii informaționale - fenomenul de „scurgere a creierilor” pare a fi destul de pronunțat. O bună parte din specialiștii care abandonează aceste sectoare ajung să execute peste hotare munci necalificate, mult sub nivelul de educație și calificare pe care-l dețin. Conform unei cercetări din 2009, 58% din emigranții în CSI și 35% din cei din UE lucrau ca muncitori necalificați (CIVIS/IASCI, 2010). Studiile de cartografiere a diasporei moldovenești realizate recent arată că pe piețele de muncă externă nu sunt necesare sau recunoscute cunoștințele specifice și competențele deținute de emigranții moldoveni (Cheianu-Andrei, 2012). Astfel, Republica Moldova are de a face mai degrabă cu un fenomen de irosire a inteligenței, nu de exod al acesteia (idem). Aceasta are implicații majore asupra perspectivelor de dezvoltare pe termen lung, deoarece revenirea în țară a emigranților poate și să nu fie însoțită de un import masiv de competențe profesionale excepțional de înalte.

Figura 3. Ponderea persoanelor cu studii superioare și medii de specialitate în total populație economic activă și în total număr de emigranți, % din total, anii 2001-2011

Note: în pofida modificărilor metodologice adoptate în 2006 de BNS, indicatorii structurali sunt comparabili cu perioadele mai timpurii;

Surse: BNS;

Destinații, ocupații și statut al emigranților moldoveni

Destinațiile geografice pe care le aleg emigranții internaționali depind de un amalgam de factori geografici, culturali și economici. La rândul lor, realitățile economice și sociale în care aceștia lucrează modelează atitudinile emigranților față de o eventuală revenire în țară, determină nivelul de economii și deprinderi

³Conform Ministrului Sănătății al Republicii Moldova, Andrei Usatii, în ultimele decenii aproximativ 40% din personalul medical a părăsit definitiv țara. Vedeți detalii: http://adevarul.ro/moldova/social/peste-an-medicii-moldoveni-putea-beneficia-platforma-legala-migratie-profesionala-uniunea-europeana-1_50ad79267c42d5a66395d381/index.html.

profesionale pe care le obțin. O caracteristică generală pentru toate țările de destinație ale emigranților moldoveni este că și bărbații, și femeile, ocupă locuri de muncă care solicită nivel redus sau mediu de calificare (Luecke and others, 2007). Mai mult decât atât, majoritatea emigranților lucrează peste hotare în alte sectoare decât cele în care au fost angajați în Republica Moldova.

Două treimi din emigranți preferă să plece în Rusia, cota înaltă care revine acestei țări fiind explicată de lipsa barierelor lingvistice, cererea înaltă pentru forță de muncă de calificare joasă și medie, adaptabilitatea moldovenilor la condițiile dificile de muncă și trai și costurile relativ mici ale emigrației. În conformitate cu datele din 2009, două treimi din emigranții în Rusia nu-și legalizaseră șederea și nu aveau permise de lucru. În prezent, situația se schimbă spre bine, inclusiv datorită politicilor mai puțin represive ale Federației Ruse față de muncitorii imigranți. Dacă în anii 2005-2008 se observa creșterea destinațiilor europene pentru emigranții moldoveni, în 2010-2012, din cauza crizei din UE, numărul și procentajul emigranților spre Rusia a crescut din nou⁴. Aceștia sunt în proporție de 77% reprezentați de bărbați, cu vârsta de până la 40 ani, proveniți din mediul rural și cu un nivel de studii și de venituri mai redus în comparație cu emigranții care optează pentru țările europene. Câștigurile de competențe și deprinderi profesionale ale emigranților din acest grup nu au fost suficient studiate, însă majoritatea experților conchid că acestea nu sunt foarte avansate. Ocupațiile principale rămân sectorul construcțiilor (în special, reparațiile de interior), mai puțin comerțul. Aproape că nu există afaceri create de moldoveni în Federația Rusă⁵. Emigrația în Federația Rusă rămâne un fenomen sezonier (aprilie-noiembrie), dar tot mai mult se observă fenomenul de naturalizare și asimilare a emigranților moldoveni. Conform unor estimări de expert, până la 90% din emigranții moldoveni doresc sau intenționează să se stabilească cu traiul în Rusia, nu doar să muncească⁶. Deși această cifră vină în contradicție cu rezultatele sondajelor realizate cu emigranții moldoveni în anul 2009 (CIVIS/IASCI, 2010), este clar că numărul celor care nu mai văd Republica Moldova ca loc de trai este destul de mare și, probabil, în creștere.

Deși majoritatea relativă (42%) a femeilor emigrează în Rusia, alte 40% emigrează în țările europene. Femeile domină grupurile de emigranți moldoveni în câteva țări, inclusiv Italia, Grecia, Israel și Turcia, majoritatea fiind angajate în sfera serviciilor de îngrijire personală⁷. Din nou, aceste ocupații oferă anumite posibilități pentru acumularea economiilor, dar mai puțin a cunoștințelor, deprinderilor și inovațiilor.

La etapele timpurii ale emigrației, predomina emigrarea ca fenomen iregular în țările de destinație, atât în CSI, cât și în Vest. Emigranții utilizau pașapoarte false, vize contrafăcute, intrau ilegal în țările de reședință, etc., toate pentru a găsi un loc de muncă. Conform aprecierilor date de experți, în prezent situația este cu totul alta, majoritatea emigranților preferând să-și legalizeze statutul lor în țările de reședință, fie prin obținerea unor permise de muncă *per se*, fie pe căi indirecte, dar legale, cum ar fi dobândirea cetățeniei altor țări, căsătorie, mecanismele de reîntregire a familiei etc. (Mosneaga, 2012). Aceste schimbări ar putea să semnifice și faptul că intențiile de revenire în țară a multor emigranți moldoveni vor deveni tot mai slabe.

Intențiile de revenire

Impactul remitențelor și economiilor acumulate peste hotare asupra dezvoltării țării de origine în mare măsură depinde de intențiile de revenire ale emigranților. În cazul emigranților moldoveni acest aspect este, din nou, puțin studiat. Conform celei mai recente surse (CIVIS/IASCI, 2010), circa 70% din emigranții pe termen lung din Republica Moldova ar dori să se reîntoarcă în Republica Moldova. Totodată, majoritatea din aceștia intenționau să revină peste 4-6 ani. Pentru 2/3 din aceștia principalul determinant al revenirii ar fi fost acumularea sumei de economii pe care și-o doreau (în medie, emigranții în toate direcțiile, declarau că suma totală de bani necesară pentru realizarea obiectivelor ar fi de circa 100 mii euro (*idem*)). Pentru alte 20%, condiția esențială pentru revenire era apariția locurilor de muncă în Republica Moldova.

⁴ Calculele autorilor pe baza <http://statbank.statistica.md/pxweb/database/RO/03%20MUN/MUN07/MUN07.asp>.

⁵ Налбандян Лиана „На что идут молдаване, чтобы остаться в Москве?”, 06 апреля 2012 , <http://sobesednik.ru/incident/20120406-na-chto-idut-moldavane-chtoby-ostatsya-v-moskve>.

⁶ *Idem*.

⁷ Calculele autorilor pe baza <http://statbank.statistica.md/pxweb/database/RO/03%20MUN/MUN07/MUN07.asp>.

Sunt câteva categorii de emigranți care în mod cert nu vor reveni acasă și care încetează să mai remită bani în Republica Moldova. Prima categorie sunt emigranții care au plecat peste hotare însoțiți de familie sau și-au adus familiile peste hotare. Cea mai mare parte din aceștia nu-și mai leagă soarta de Republica Moldova. Rusia, Ucraina, SUA, Germania, Israel, Belarus și Canada sunt destinațiile principale pentru moldovenii care preferă să emigreze definitiv. Conform Registrului de stat al populației, la începutul anului 2013 erau peste 98 mii de cetățenii moldoveni care erau plecați peste hotare la loc permanent de trai. Conform altei surse (CIVIS/IASCI, 2010), rata de reunificare a familiilor emigranților pe termen lung este de circa 20%, cu șanse mari să crească odată cu consolidarea situației social-economice și cu integrarea copiilor emigranților în țările de destinație. De exemplu, conform unor informații recente (Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali, 2012), circa 23 mii de copii moldoveni învață în școlile italiene (a patra, ca număr, categorie de copiii alogeni din școlile italiene). Este greu de crezut că părinții acestor copii vor lua dificila decizie de a-i readuce în Republica Moldova.

O altă categorie aparte de interes sunt emigranții cu calificări înalte care au reușit să se angajeze la lucru peste hotare după specialitate sau în domenii apropiate. Revenirea acestora ar putea să dea un impuls major dezvoltării economice. Însă experții intervievați de noi sunt sceptici în privința unei reveniri masive a „creierelor”. Or, investițiile enorme făcute de emigranții cu calificare înaltă, pentru plecare, recunoașterea profesională și integrarea socială în țările de destinație, face puțin probabilă revenirea lor.

Totodată, criza financiară și economică din 2008-2009 a testat cât de credibile sunt intențiile de revenire ale emigranților moldoveni. Deși s-a observat un anumit număr de emigranți reveniți acasă, aceasta a fost mai degrabă o evoluție episodică, semnificând probabil fenomenul de tranziție de la o țară la alta. Emigranții consideră că criza în Europa are un caracter tranzitoriu, în timp ce criza din Republica Moldova – permanentă. De aceea, emigranții fac tot posibilul să rămână peste hotare cât mai mult timp posibil (Mosneaga, 2012).

Totuși, faptul că majoritatea emigranților lucrează în ocupații aflate mult sub nivelul lor de calificare ar putea să semnifice că, pe termen lung, mulți vor prefera să revină acasă. Această concluzie se bazează, *inter alia*, pe rezultatele unui studiu asupra intențiilor de revenire a emigranților estonieni care lucrează în Finlanda și care a arătat că principalul factor educațional care determină intențiile de revenire a emigranților este nu atât nivelul de educație, cât nivelul de supra-calificare raportat la ocupația pe care o au țara-gazdă (Pungas și alții, 2012).

Cât timp va mai dura emigrația forței de muncă și remitențele?

Pe viitor, emigrația forței de muncă din Republica Moldova și veniturile remise de emigranți vor depinde de interacțiunea complexă a patru categorii de factori de bază: 1) dreptul „intern” la emigrare; 2) deschiderea din partea țărilor de destinație; 3) factorii de atracție externă a emigranților și 4) factorii de catalizare internă a emigrației.

În pofida tuturor vicisitudinilor sistemului democratic moldovenesc, anticipăm că în viitorul previzibil dreptul intern la emigrare a moldovenilor nu va fi îngrădit prin reglementări interne. Judecând după politicile din ultimele două decenii, Guvernul moldovenesc este interesat, cel puțin, de valorificarea resurselor fiscale generate de consumul finanțat de remitențe. Astfel, se poate afirma că poarta „interioară” pentru emigrare va rămâne deschisă pentru viitor.

În virtutea factorilor culturali, proximității geografice, capitalului social format și realităților economice, nu putem anticipa schimbări dramatice nici în deschiderea externă, nici în principalele direcții de emigrare ale cetățenilor moldoveni. Țările europene și Rusia vor avea în continuare probleme demografice care vor șubrezi mult piețele forței de muncă și sistemele naționale de pensii, ceea ce va determina țările respective să favorizeze imigrarea, în special pentru imigranții ușor asimilabili sub aspectul cultural, religios și lingvistic. În Rusia, de exemplu, o caracteristică atribuită emigranților moldoveni este capacitatea acestora de a se

integra în peisaj („сливаться сместью”⁸). Politica imigraționistă rusă se va reorienta tot mai mult de la favorizarea imigrării pentru scopuri de muncă la asimilarea permanentă, integrarea socială și naturalizarea noilor veniți. Într-o altă importantă destinație pentru emigranții moldoveni, Italia, în anul 2012, ministrul pentru cooperare internațională și integrare a emis inițiativa ca Italia să recunoască dreptul la obținerea cetățeniei italiene pentru copiii născuți pe teritoriul acestei țări, chiar dacă părinții nu au cetățenie italiană⁹. Astfel, observăm că cel puțin principalele două țări de destinație pentru emigranții moldoveni rămân interesate de admiterea și chiar naturalizarea forței de muncă. Totodată, pe lângă aceste destinații tradiționale pentru emigranții moldoveni, se conturează noi țări de destinație, în special pentru emigranții cu calificări înalte, cum ar fi Canada, o țară caracterizată de o politică imigraționistă foarte încurajatoare și ghidată de obiectivul său de a-și tripla numărul populației, până la 100 milioane¹⁰.

Principalii factori de atracție externă sunt oportunitățile individuale și economice pe care le oferă țările de destinație pentru emigranții moldoveni. În Rusia, cererea pentru forța de muncă în construcții va rămâne înaltă, ținând cont de proiectele majore de infrastructură, reconstrucție și valorificare în regiunile sale puțin dezvoltate, precum și de viața economică dinamică din principalele centre urbane care atrag moldovenii (Moscova, Sankt-Petersburg, mai nou, Soci). În țările din UE, în pofida crizei economice prin care acestea trec, cererea pentru serviciile în care sunt angajați emigranții moldoveni rămâne înaltă și destul de inelastică la variația nivelului de venituri. Totodată, unii emigranți care erau angajați în sectorul construcțiilor în UE, gradual se reorientează spre alte destinații, inclusiv Rusia. Faptul că în ultimele două decenii s-au format rețele și diaspore moldovenești în principalele țări de destinație este un important factor de atracție externă pentru alți emigranți. Acesta catalizează în mod special plecarea la muncă a copiilor emigranților. Emigrarea oferă multor moldoveni șansa de a-și urma proiectele individuale pe care nu le-au putut realiza acasă. Conform relațiilor experților, numai în Italia sunt peste 3500 de emigranți moldoveni care au inițiat afaceri proprii de succes ca și întreprinzători individuali (Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali, 2012).

La nivelul factorilor de respingere, sărăcia în mediul rural rămâne principalul factor de risc pe termen scurt și mediu. Dacă în mediul urban, în perioada 2006-2011, sărăcia a demonstrat tendințe ferme de scădere în magnitudine (de la 25% la 7,4%), atunci în mediul rural tendința a fost mai ambiguă, crescând de la 31% la 36,3% în 2009, cu o scădere la 30,3% în 2010 și la 25% în 2011; această reducere este urmare a unei țintiri mai bune a politicilor de asistență socială și a creșterii veniturilor din activitatea agricolă și non-agricolă, a salariilor, dar mai ales a remitențelor (Ministry of Economy of Republic of Moldova, 2012). Pentru mediul urban, principalul factor de respingere rămâne lipsa locurilor de muncă decente, care acționează în mod special asupra tinerilor. În pofida creșterii salariilor, acestea rămân foarte mici comparativ cu cele primite de emigranți și în viitorul apropiat decalajul nu se va reduce substanțial. Corupția, barierele administrative, lipsa concurenței oneste sunt alte constrângeri-cheie care au determinat mulți emigranți care au revenit în țară cu scopul de a porni afaceri noi să le sisteze și să plece din nou¹¹.

Astfel, se poate presupune că în viitorul apropiat, emigranții se vor bucura de drepturi externe și interne pentru a emigra. Țările de destinație vor încuraja nu atât imigrarea, cât mai ales stabilizarea definitivă și naturalizarea acestora. Pe de altă parte, Republica Moldova nu va reuși o convergență economică vizibilă către standardele din țările de destinație, ceea ce va menține viu interesul cetățenilor, în special, al tinerilor, pentru a-și încerca norocul în alte țări. Putem afirma cu certitudine că cel puțin câteva decenii emigrația vă fi un fenomen la fel de important ca în prezent. Totodată, eventuale șocuri economice, politice sau geopolitice

⁸Налбандян Лиана, „На что идут молдаване, чтобы остаться в Москве?”, 06 апреля 2012, <http://sobesednik.ru/incident/20120406-na-chto-idut-moldavane-chtoby-ostatsya-v-moskve>.

⁹<http://migratie.md/news/2012/06/19>;

¹⁰ Doug Saunders, „What would a Canada of 100 million feel like? More comfortable, better served, better defended”, <http://www.theglobeandmail.com/news/national/time-to-lead/what-would-a-canada-of-100-million-feel-like-more-comfortable-better-served-better-defended/article4186906/?page=all>;

¹¹Interviu cu expertul Diana Cheianu-Andrei, USM;

majore, ar putea să declanșeze noi valuri de emigrare în masă din Republica Moldova. Recent, datele publicate de Gallup, arată că 34% din cetățenii moldoveni ar pleca definitiv din țară, dacă ar avea șansa¹².

Perspectivile de menținere a emigrației însă nu garantează și menținerea unui flux permanent de remitențe. În general, există numeroși factori care determină mărimea și persistența în timp a remitențelor, începând cu cele determinate de altruism pur și până la cele determinate de egoism pur. Unele studii (de exemplu, de Haas, 2007) arată că după o anumită perioadă de timp, remitențele pot să scadă, deoarece toți acești factori își pierd din intensitate (cazul Egiptului, Marocului, Portugaliei). Reîntregirea familiilor peste hotare sau dezintegrarea familiilor ca urmare a emigrării prelungite și contactelor intermitente sunt principalele cauze care pe termen lung pot reduce fluxul de remitențe trimise în țara de baștină.

¹² Gallup World, „Desire to Leave FSU Ranges Widely Across Countries”, Aprilie 4, 2013, <http://www.gallup.com/poll/161591/desire-leave-fsu-ranges-widely-across-countries.aspx>;

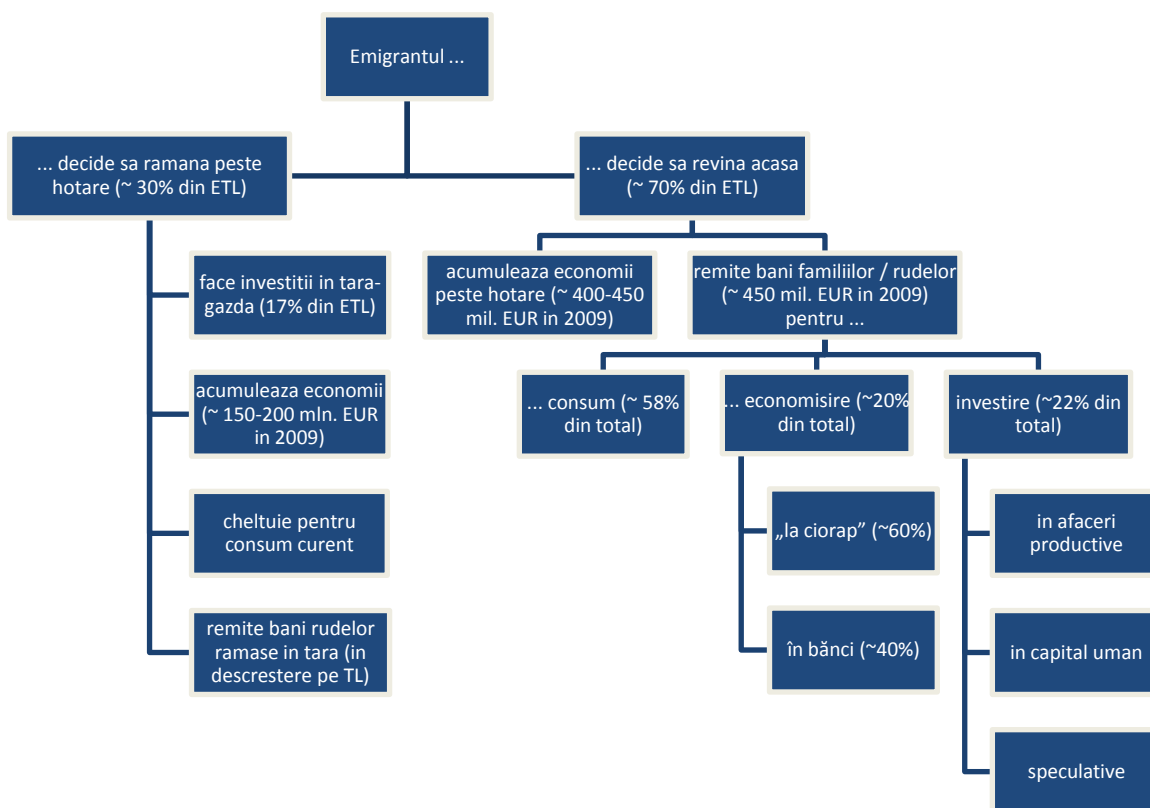
■ Veniturile emigranților și impactul lor economic în Republica Moldova

Acest capitol începe prin clarificarea structurii și destinației veniturilor emigranților. În continuare, capitolul analizează principalele tendințe în evoluția veniturilor emigranților. În limita datelor statistice disponibile, încercăm să cuantificăm impactul remitențelor asupra principalelor agregate economice și demonstrăm că, chiar și fără intervenții directe din partea autorităților, veniturile emigranților au un rol cardinal în dezvoltarea țării.

Ce includ și cum sunt utilizate veniturile emigranților?

Dezbaterile de politici din Republica Moldova privind utilizarea veniturilor remise de emigranți adeseori se axează pe clișee și stereotipuri (cum ar fi „transformarea remitențelor în investiții”) și se trece cu vederea faptul că veniturile emigranților se integrează într-un cadru decizional mult mai complex decât pare la prima vedere. În Figura 4 este ilustrat schematic cum veniturile obținute de emigranții moldoveni sunt alocate pentru diferite destinații. În mod firesc, alocarea veniturilor pentru diferite scopuri depinde de decizia crucială privind revenirea acasă în perspectivă apropiată sau îndepărtată alternativă fiind decizia de stabilizare definitivă peste hotare.

Figura 4. Utilizarea veniturilor acumulate de emigranții moldoveni

Note: ETL – emigranți pe termen lung, adică cu o perioadă de ședere de peste 12 luni; TL – termen lung;
Surse: CIVIS/IASCI, 2010 și estimări autori;

Astfel, nu toți emigranții remit bani rudelor / familiilor rămase acasă, deoarece o bună parte din aceștia practic nu-și mai leagă viitorul de Republica Moldova sau dacă remit, este vorba de sume mici, sporadice și în scădere. Majoritatea din emigranți (circa 70%), totuși, aspiră să revină acasă, dar sursa CIVIS/IASCI, (2010) arată că ei și-au stabilit un anumit obiectiv de economii care vor să le acumuleze până la întoarcere. Conform estimărilor noastre, bazate pe sursa citată, emigranții pe termen lung care aspiră să

revină acasă acumulează circa 400-450 milioane EUR anual, în formă de economii pe care le dețin peste hotare. Ținând cont de faptul că emigranții pe termen lung au o „vechime” de cel puțin 5-6 ani, ne dăm seama că economiile acestora reprezintă o imensă sumă care, dacă cel puțin parțial repatriată și investită, ar putea să aducă o contribuție excepțională la dezvoltarea pe termen lung a țării. Pe lângă aceasta, o parte din venitul pe care ei îl generează este remis familiilor rămase acasă (450 milioane EUR anual, sursa CIVIS/IASCI, 2010). Circa 58% din acești bani sunt utilizați pentru consum curent, 20% sunt economisiți, atât „la ciorap”, cât și în bănci, iar restul 22% sunt investiți în capital uman, în afaceri productive și în oportunități speculative.

Astfel, volumul total al resurselor generate de emigranții moldoveni care lucrează peste hotare și care ar putea fi atrase în procesele de dezvoltare este unul cu mult mai mare decât volumul remitențelor despre care în mod tradițional se discută. Și dacă este să vorbim despre convertirea veniturilor emigranților în investiții, trebuie să fie țintite anume economiile acumulate peste hotare și nu remitențele, destinația principală a cărora, apriori, este să fie consumate. Acestea nu pot, pur și simplu, să fie expropriate pentru a le fi schimbată destinația. Însă emigranții vor reveni și-și vor aduce cu eiși economiile lor pentru a le investi numai atunci când vor avea o încredere mai fermă în perspectivele oferite de Republica Moldova și nici un fel de intervenții directe nu-i vor convinge să procedeze altfel. Totuși, din cauza că lipsesc datele statistice pentru a urmări evoluția în timp a economiilor emigranților peste hotare, analiza de mai jos în mare parte se centrează pe remitențe. Aceasta, nu înainte de a elucida unele probleme ce țin de evidența statistică a remitențelor.

Problemele ce țin de evidența remitențelor

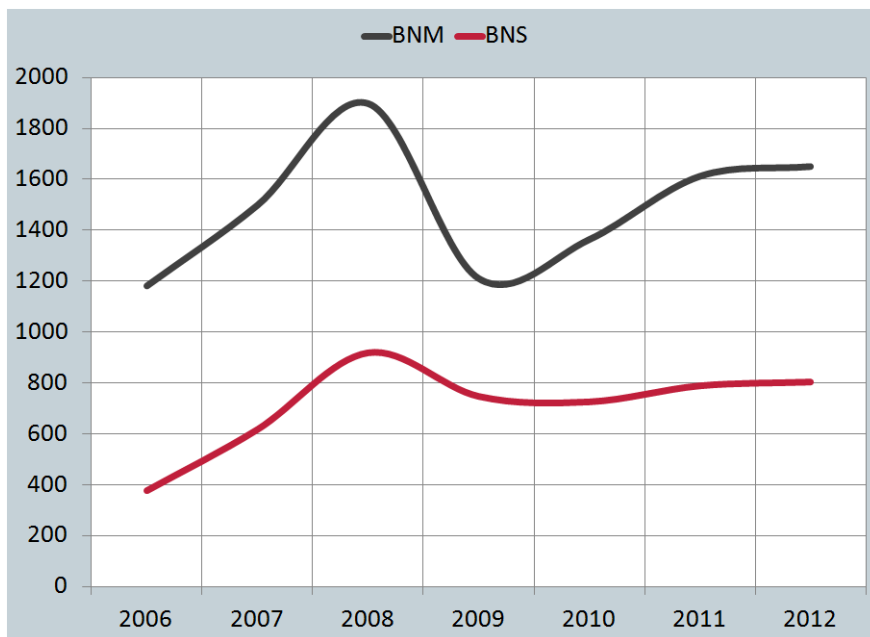
Termenul de remitere de bani de peste hotare poate fi definit drept un transfer de resurse financiare de la o persoană aflată peste hotarele țării către o altă persoană aflată în țară și care recepționează banii, fără a se efectua o înscriere în cont. Totuși, contabilizarea exactă a acestor transferuri este practic imposibilă. În studiile realizate pe marginea fenomenului emigrației și veniturilor emigranților în Republica Moldova în ultimii ani, s-au produs în mod constant importante erori de incluziune și de excluziune.

Pe de o parte, în majoritatea surselor influxurile de remitențe sunt calculate ca sumă a 3 componente din Balanța de Plăți compilată de Banca Națională a Moldovei (BNM): (i) compensarea pentru muncă; (ii) transferuri personale; (iii) transferurile emigranților. Problema constă în aceea că o parte semnificativă din aceste transferuri nu reprezintă, de fapt, transferurile emigranților, ci plăți pentru serviciile prestate nerezidenților de către persoanele fizice rezidente în Republica Moldova, investiții din partea nerezidenților pe piața imobiliară din Republica Moldova și plăți cu alte destinații. BNM nu dispune de careva estimări concludente pentru a stabili cota „adevăratelor” remitențe în total transferuri de bani.

Pe de altă parte, o bună parte din emigranți remit bani prin canale neoficiale, sume care nu sunt captate de sursele oficiale. Tot de partea erorilor de excluziune, ține și problema contabilizării extrem de dificile a remitențelor non-monetare. Acestea pot include coletecu bunuri de consum curent sau anumite bunuri durabile (e.g. tehnică de uz casnic, automobile). Valoarea remitențelor non-monetare nu trebuie subestimată. Conform unui studiu (Luecke și Stoehr, 2012), ponderea remiterilor non-monetare în total remitențe este de circa 10%.

O sursă pentru a estima valoarea remiterilor este Sondajul Bugetelor Gospodăriilor Casnice, implementat de către Biroul Național de Statistică. Compararea datelor privind volumul remiterilor calculat în baza datelor BNS și BNM sugerează faptul că, deși acestea prezintă o dinamică similară, cifrele raportate de gospodăriile casnice sunt mult mai mici față de cele din Balanța de Plăți (Figura 5).

Figura 5. Estimarea fluxurilor de remiteri în baza datelor din Sondajul Bugetelor Gospodăriilor Casnice al BNS și datelor din Balanța de Plăți compilată de BNM, milioane USD

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNS și BNM;

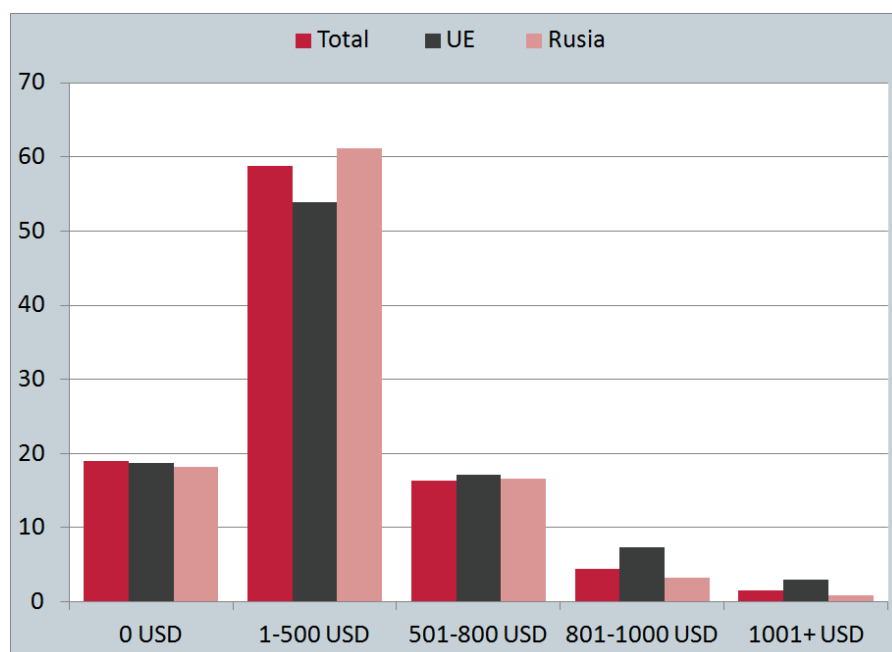
Apărent, prima sursă prezintă cifre prea conservative, deoarece respondenții tind să sub-raporteze volumul veniturilor, în timp ce a doua sursă prezintă cifre prea optimiste privind influxurile de remiteri, din cauza dificultății de a separa remitențele emigranților de transferurile bănești din alte surse și cu alte scopuri. Totuși, cifrele BNS tind să fie mai apropiate de realitate, având în vedere faptul că acestea coincid și cu un studiu recent în aceste sens. Astfel, Leuke și Stoehr (2012) în baza unui sondaj reprezentativ au estimat că emigranții remit în mediu circa 27.000 de lei pe an, în timp ce estimările BNS sugerează o cifră de circa 29.000 de lei pe an. Totodată, estimările BNS corelează și cu rezultatele CIVIS/IASCI(2010).

Astfel, este necesară studierea mult mai aprofundată a fenomenului remitențelor, o estimare și o monitorizare independentă a acestora. Totuși, este clar că, în pofida erorilor și neajunsurilor legate de evidența remitențelor, acestea joacă un rol economic central în Republica Moldova. În lipsa altor date de calitate mai bună, vom utiliza în acest studiu Balanța de Plăți compilată de BNM ca sursa de date pentru remitențe, în care includem toate cele trei componente relatate mai sus.

Cine, cum și câți bani remite în Republica Moldova? Implicațiile majore pentru programele de valorificare a remitențelor

În perioada 2000-2012 volumul net al remitențelor a crescut de peste 9 ori, de la 178,6 mil. USD la 1699 mil. USD în 2012. Conform BNS, în medie, majoritatea emigranților (58,7%) transmit lunar sume relativ mici de bani (1-500 USD), fapt observat în special în cazul celor plecați în Rusia. Cei din țările UE tind să remită sume mai mari de bani datorită condițiilor mai bune de muncă și salarizare (Figura 6). În medie, bărbații tind să transfere sume puțin mai mari de bani decât femeile (23% din bărbații emigranți transferă sume mai mari de 500 USD, în comparație cu 21% din femei).

Figura 6. Distribuția emigranților după suma medie trimisă lunar familiei și regiunile în care au emigrat, 2011, %

Sursa: BNS;

O bună parte (circa 35%-40%) din remitențe sunt transferate prin căi informale, ceea ce sugerează necesitatea popularizării metodelor oficiale de transmitere a banilor. În acest sens, trebuie examinate oportunitățile extinderii infrastructurii de transfer rapid al banilor prin aplicarea serviciilor de telefonie mobilă, și prin a permiteasociațiilor de economii și împrumut, cu respectarea tuturor rigorilor și normelor prudențiale, să presteze servicii de transfer de bani în parteneriat cu companiile internaționale specializate. Totodată, cadrul legal trebuie să încurajeze colaborarea dintre oficiile poștale teritoriale și băncile comerciale în special în localitățile rurale, pentru a facilita popularizarea căilor formale de transmitere a banilor. În acest sens este binevenită adoptarea Legii cu privire la serviciile de plată și moneda electronică, care urmează să intre în vigoare în septembrie 2013. O atenție deosebită trebuie acordată și promovării sistemelor de deservire bancară la distanță (internet banking, mobile-banking, ATM-banking, etc.).

Deși fluxul total de remitențe este unul imens, atât ca volum, cât și ca pondere din PIB, acesta este compus din transferuri mici de bani: circa 60% din emigranți trimit acasă lunar o sumă medie de până la 500 USD. Prin urmare, este crucial rolul instituțiilor financiare care ar acumula aceste resurse și le-ar canaliza ulterior în economie sub formă de credite și, respectiv, investiții. În acest sens, este necesar de asigurat o mai largă penetrare a acestor instituții în localitățile rurale, de unde provine un număr important de emigranți.

Unul din principalele motive ale emigrării majorității moldovenilor este necesitatea de finanțare a consumului bunurilor de bază sau durabile și, prin urmare, cea mai mare parte a remitențelor sunt direcționate anume spre aceste necesități. De aceea, potențialul investițional direct al acestora nu trebuie supraestimat – beneficiarii acestora nu pot fi forțați să le depună în sistemul bancar, să le investească direct ori să le utilizeze în oricare alt mod pe care Guvernul îl consideră „corect”.

Influxurile de remitențe sunt destul de concentrate pe țări, majoritatea provenind din Rusia și Italia unde diaspora moldovenească este și cea mai numeroasă și bine organizată. Prin urmare, inițiativele ce vizează emiterea obligațiunilor destinate diasporei sau alte acțiuni care implică interacțiunea cu aceste organizații ar trebui să țintească în mod prioritar emigranții moldoveni anume din aceste două țări.

Majoritatea emigranților nu participă la fondul public de pensii din Republica Moldova și, prin urmare, vor putea beneficia doar de o pensie minimă din partea statului. Aceasta accentuează rolul major al fondurilor private de pensii care ar putea juca un rol important atât din punct de vedere economic - oferind emigranților

un instrument de economisire în plus, iar banii obținuți de fonduri pot fi investiți în credite pe termen lung - cât și din punct de vedere social, asigurând un nivel mai înalt de venituri în timpul perioadei de pensionare.

Educația financiară a emigranților și a beneficiarilor de remitențe este destul de joasă. Prin urmare, statul, în parteneriat cu instituțiile financiare care dezvoltă produse destinate acestei categorii de clienți, urmează să desfășoare seminare de instruire despre posibilitățile de investire a economiilor. Asemenea seminare pot fi organizate prin intermediul reprezentanților diasporei moldovenilor de peste hotare. Totodată, trebuie de ținut cont de faptul că educația financiară este mult mai joasă în categoria non-emigranților, decât în cea a emigranților.

Impactul macroeconomic mixt al remitențelor

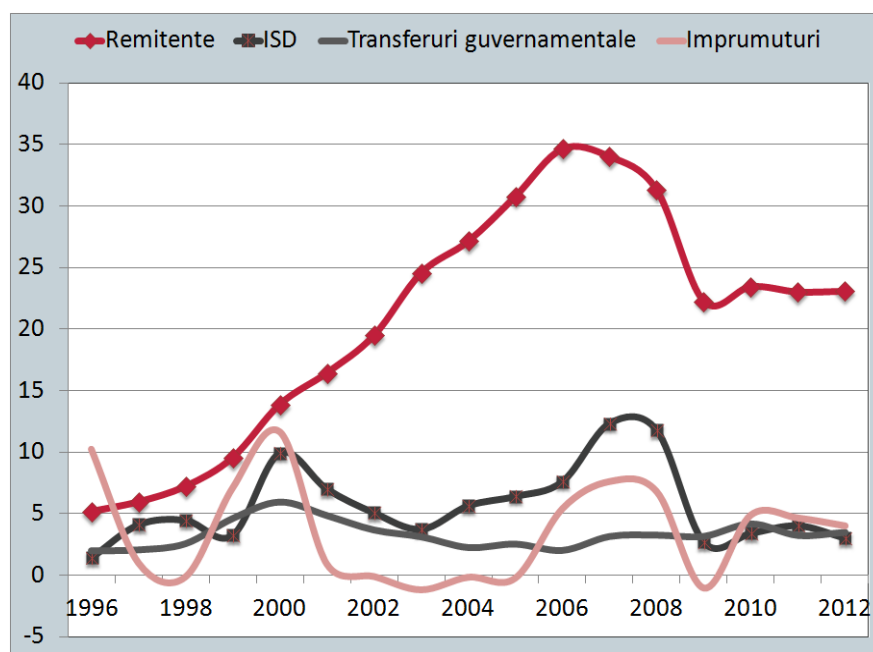
Evidențele empirice sugerează faptul că remitențele au un impact mixt asupra economiei. Principalul efect pozitiv al acestora ține de majorarea venitului disponibil al populației și, respectiv, diminuarea ratei de sărăcie. În acest context, se poate afirma că remitențele deja au avut un enorm impact economic, reducând substanțial rata sărăciei în Republica Moldova. Astfel, și în 2010, și în 2011, remitențele au redus incidența sărăciei de 1.65 ori în medie (Ministry of Economy of Republic of Moldova, 2012). La rândul său, un nivel mai jos de sărăcie presupune cifre de afaceri mai mari pentru întreprinderi și acumulări mai mari din impozite și taxe la bugetul de stat și bugetele locale. Alte efecte pozitive țin de finanțarea contului curent, având în vedere faptul că remitențele, de regulă, reprezintă influxuri stabile de valută străină, deseori sunt contraciclice, tinzând să compenseze diminuarea veniturilor populației în condiții de recesiune. Nu în ultimul rând, influxurile de remitențe alimentează cererea de servicii bancare, contribuind la modernizarea acestora, iar depozitele deschise de emigranți sau rudele acestora sunt convertite în credite și, respectiv investiții.

Însă, aceste beneficii nu sunt lipsite și de unele costuri pentru economia națională. Astfel, influxurile masive de valută străină din contul remitențelor pot deveni o adevărată problemă pentru economiile slab diversificate și necompetitive. Competitivitatea externă a producătorilor autohtoni erodează în urma aprecierii ratei reale efective a monedei naționale - fenomenul cunoscut drept „boala olandeză”. O altă problemă ține de alimentarea presiunilor inflaționiste, având în vedere faptul că majoritatea remitențelor sunt automat utilizate pentru consum, fără careva efecte imediate și semnificative asupra productivității factorilor. Totodată, dependența excesivă a țării de aceste influxuri financiare creează mai multe situații de hazard moral, atât la nivelul Guvernului (manifestată prin reticența în implementarea unor reforme ce ar consolida sustenabilitatea fiscală), cât și la nivelul familiilor receptoare de remitențe (manifestată prin creșterea pretențiilor salariale față de angajatorii locali și, respectiv, diminuarea ofertei de forță de muncă).

Remitențele, consumul și creșterea economică

Pe parcursul întregii perioade de tranziție, importanța remitențelor pentru creșterea economică a Moldovei a crescut rapid, ajungând la o treime din PIB în 2006. În ultimii ani Republica Moldova figurează în topul țărilor cu cea mai mare contribuție a remitențelor la creșterea economică. Importanța remitențelor este confirmată și de faptul că perioada în care acestea au crescut cel mai rapid (2000-2008) a coincis cu perioada de creștere robustă a economiei moldovenești. La moment, acestea asigură circa o pătrime din PIB, însă continuă să rămână cea mai importantă sursă de finanțare a contului curent, devansând vizibil investițiile străine directe, transferurile guvernamentale și împrumuturile (Figura 7). Prin urmare, remitențele contribuie esențial la menținerea sustenabilității datoriei externe a Moldovei și stabilității monedei naționale.

Figura 7. Influxurile de remitențe, investiții străine directe, transferuri guvernamentale și împrumuturi, % din PIB

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNM;

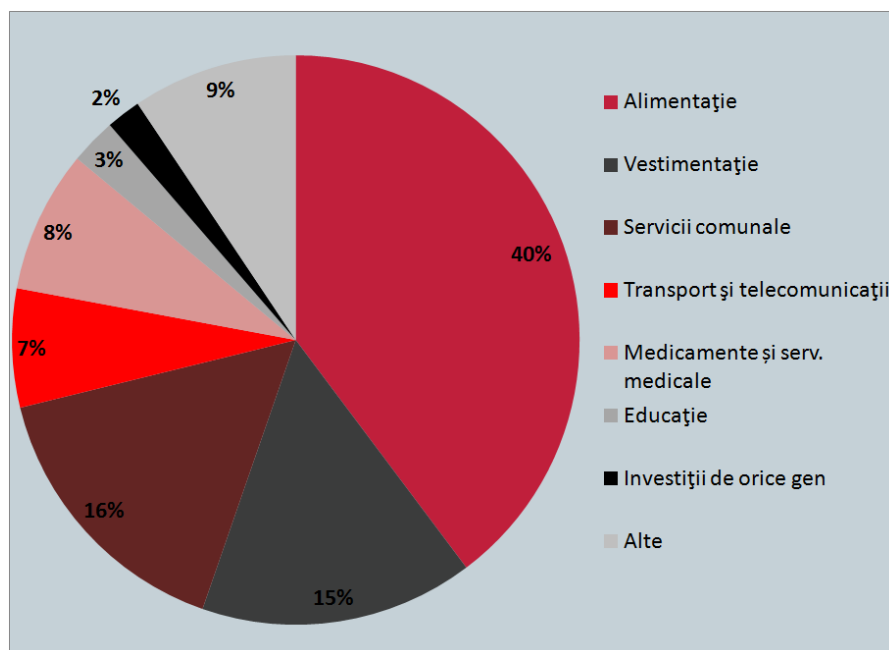
Conform BNS, în anul 2011 remitențele au constituit 15.3% din veniturile gospodăriilor casnice, iar în primele trei trimestre ale anului 2012 au ajuns la 15,5%, fiind una din principalele surse de venit, după salarii și plățile de protecție socială¹³. Ponderea respectivă ar putea fi subestimată de statisticile oficiale care se bazează pe veniturile declarate (Poulain and others, 2011). Analiza structurii veniturilor gospodăriilor unde cel puțin un membru este plecat la muncă peste hotare relevă importanța crucială a remitențelor pentru întreținerea acestor familii. Luecke and others (2009) arată că pentru 44.5% din gospodării remitențele constituie principala sursă de venit, cu o pondere în total venituri de peste 50%. Totodată, circa o cincime din gospodării se bazează în totalitate pe susținerea financiară din partea membrilor de familie aflați la muncă peste hotare.

Aceste cifre sugerează că remitențele sunt o monedă cu două fațete. Pe de o parte, emigrația a servit, pe parcursul perioadei de tranziție, ca strategie viabilă și relativ sigură de ieșire din sărăcie, una relativ accesibilă pentru populația din toate categoriile de venituri (această aserțiune nu ignoră faptul că există gospodării ultra-sărace, care nu dispun nici de minimul de resurse pentru a finanța emigrarea unui membru al gospodăriei). Totuși, conform sondajului gospodăriilor casnice din 2011, cea mai săracă chintilă a populației recepționează circa 12% din venitul său disponibil sub forma remitențelor, crescând gradual și atingând, pentru cea mai bogată chintilă, ponderea de 17,6%. Mai mult decât atât, pentru gospodăriile cu emigranți, remitențele contribuie cu 45% la venitul disponibil pentru cea mai săracă decilă, ponderea crescând constant până la 64% pentru cea mai bogată decilă. Observăm că remitențele au contribuit pozitiv la bunăstarea populației, iar familiile cu emigranți tind să fie mai bine asigurate material în raport cu cele fără emigranți.

Pe de altă parte, o bună parte din gospodăriile casnice depind în mod excesiv de remitențe. Deseori acestea provin de la un singur membru de familie, astfel încât ceilalți membri sunt în mod automat expuși mai multor riscuri asociate cu diminuarea salariului sau pierderea locului de muncă al emigrantului. Riscurile respective devin și mai presante având în vedere faptul că marea majoritate a acestor remitențe (circa 90%, conform CBS-AXA, 2010) sunt utilizate pentru procurarea unor bunuri și servicii de primă necesitate (Figura 8).

¹³ Conform datelor Sondajului Bugetelor Gospodăriilor Casnice, BNS;

Figura 8. Structura cheltuielilor medii lunare din familiile emigranților și cele beneficiare de remitențe per adult echivalent, 2010

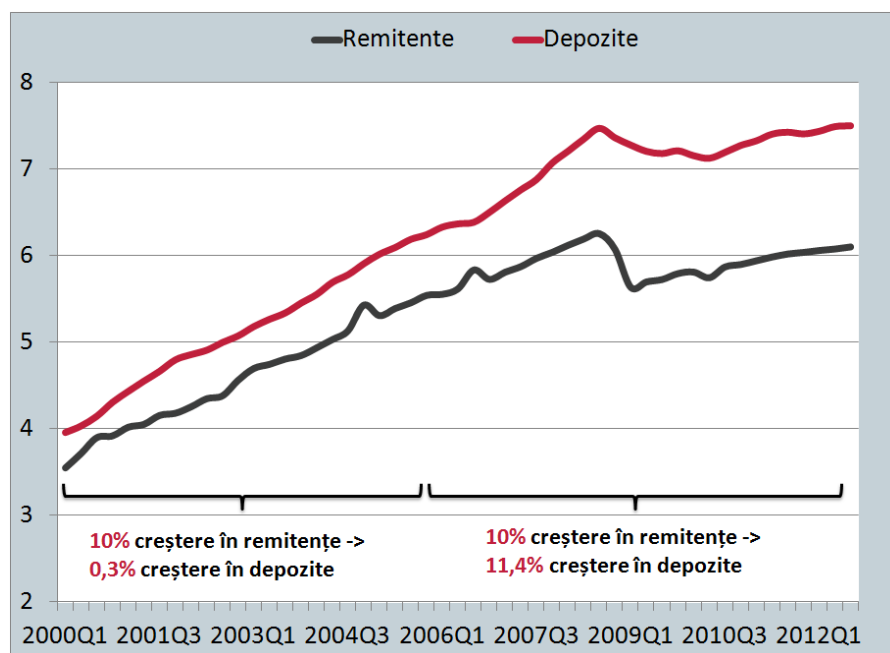
Sursa: CBS-AXA, 2010;

În contextul prezentului studiu trebuie să subliniem faptul că utilizarea unei ponderi atât de importante din remitențe pentru consum curent și a unei ponderi atât de modeste pentru investiții are la bază nivelul înalt de sărăcie care a servit drept motiv inițial pentru emigrare. Spre exemplu, atât sondajul CBS-AXA (2004), cât și studiul Luecke and others (2009), sugerează că principalele scopuri urmate de emigranți au fost consumul curent (ex: produse alimentare, îmbrăcăminte, servicii comunale) și consumul special (ex: automobil, imobil, reparația imobilului, nuntă etc.). Și parametrii demografici ai emigranților (căsătorii, au copii și părinți vârstnici rămași acasă), reprezintă constrângeri majore care dictează modelul de utilizare a remitențelor. În atare condiții, ponderea mică a remitențelor direcționate pentru investiții este perfect explicabilă. Mai mult decât atât, faptul că majoritatea remitențelor sunt utilizate pentru consum corespunde și evidențelor internaționale asupra acestor fluxuri de venituri (UNCTAD, 2012).

Remitențele și dezvoltarea sectorului financiar-bancar

Deși majoritatea banilor transferați de emigranții moldoveni sunt utilizați pentru consum, aceștia au contribuit în mod indirect și la procesele investiționale din țară. Astfel, creșterea pronunțată a influxurilor de remitențe, începând cu anul 2000, a corelat în mod vizibil cu o evoluție pe măsură a stocului de depozite la termen deschise de persoanele fizice (Figura 9). La rândul lor, acestea au impulsivat și activitatea de creditare, având în vedere faptul că depozitele constituie principala sursă pentru activitatea băncilor din Republica Moldova.

Figura 9. Corelația dintre volumul depozitelor la termen deschise de persoane fizice și volumul remitențelor de peste hotare (ajustate sezonier), 2000Q1 – 2012Q3, logaritmi naturali

Sursa: Calculele autorilor în baza datelor BNM;

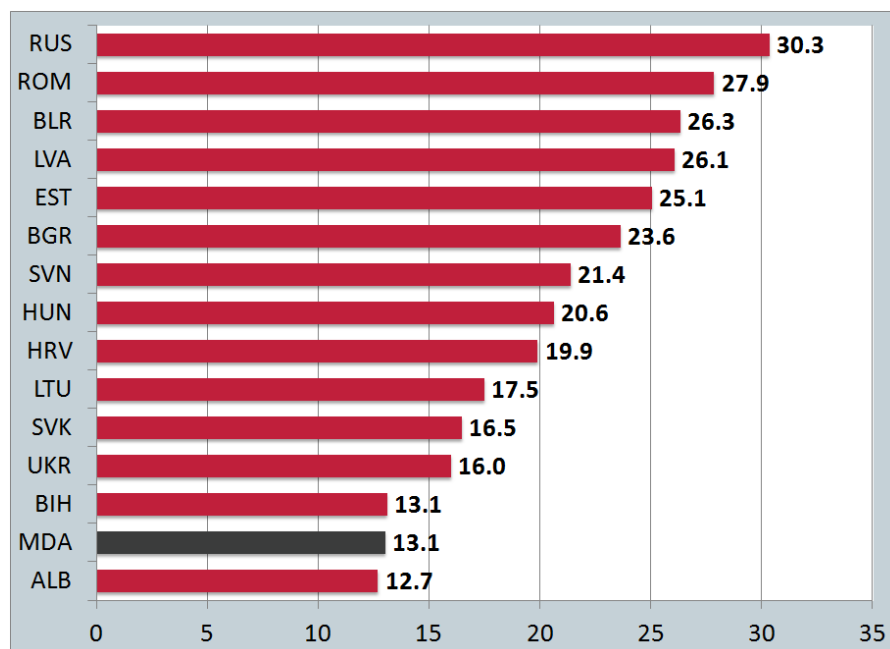
Evidențele empirice sugerează că, în medie, o creștere de 10% a remitențelor contribuie la o creștere cu circa 8.5% a depozitelor¹⁴. Această legătură causală este semnificativă începând cu anul 2006, când o creștere de 10% a remitențelor contribuie la 11.4% creștere în depozite persoanelor fizice. Până în 2005 aceste influxuri au avut un impact neglijabil asupra depozitelor atrase de bănci. Prin urmare, remitențele nu au început să contribuie la activitatea de creditare a băncilor imediat odată cu demararea primelor valuri de emigrare masivă, ci doar după o anumită perioadă de timp, atunci când venitul disponibil al familiilor cu emigranți a crescut la un nivel suficient pentru a face și economii.

Un alt impact asupra dezvoltării sectorului financiar-bancar ține de facilitarea accesului la serviciile bancare și creșterea nivelului de educație financiară a populației. Astfel, sondajele confirmă că persoanele recipiente de remitențe utilizează mult mai intens produsele financiar-bancare în raport cu restul populației, fapt explicat de nivelul mai înalt al veniturilor obținute de familiile cu emigranți. Spre exemplu, conform CBS-AXA (2010), numărul mediu de tipuri de servicii bancare utilizate de respondenții din familii cu emigranți este cu circa 65% mai mare în comparație cu respondenții din familiile fără emigranți. Mai mult decât atât, acest număr este mai mare cu 8.2% și față de respondenții cu experiență de afaceri, fapt ce confirmă importanța majoră a remitențelor pentru facilitarea accesului populației la serviciile bancare. Același sondaj relevă și faptul că 20,5% din gospodăriile recepționare de remitențe preferă să-și păstreze banii la băncile comerciale, în comparație cu doar 12,4% pentru cele fără remitențe.

Deși remitențele au facilitat în mod esențial accesul populației la serviciile financiar-bancare, există încă un vast potențial neexplorat în ceea ce ține de familiarizarea populației cu serviciile date. Rata brută de economisire raportată la PIB este una din cele mai mici din Europa Centrală și de Est (Figura 10). Nivelul insuficient de „bancarizare” a economiilor populației este confirmat și de un sondaj (CBS-AXA, 2010) conform căruia circa 67% din gospodăriile recepționare de remitențe preferă să păstreze banii acasă.

¹⁴ Regresia a luat în considerație, pe lângă volumul remiterilor, trendul determinist și o variabilă binară pentru a lua în considerație efectele crizei economice din 2009. Modelul a fost estimat în baza metodei pătratelor simple.

Figura 10. Rata brută de economisire, % din PIB

Sursa: Banca Mondială;

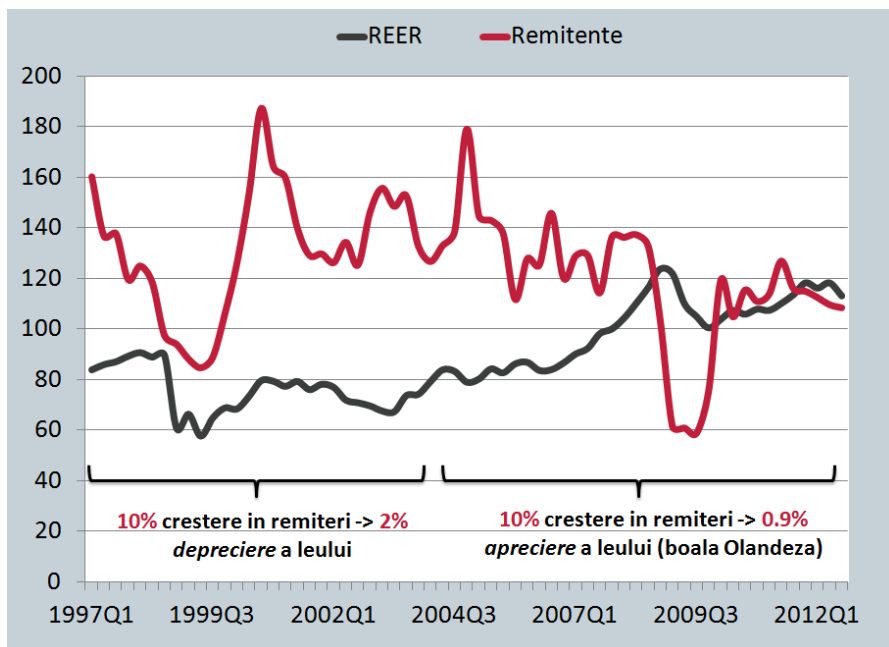
Nivelul scăzut de încredere și de familiarizare cu serviciile financiar-bancare explică și utilizarea intensă de către emigranți și familiile acestora a modalităților informale de transmitere a banilor în Republica Moldova. Conform datelor BNS, în 2011, doar 63.6% din emigranți transferă banii prin intermediul conturilor bancare sau a sistemelor de transfer rapid a banilor (BNS, 2008). Ceilalți preferă să-i transmită prin intermediul curierilor sau rudelor și prietenilor, iar circa o pătrime din cei plecați în Rusia aduc banii personal deoarece, în lipsa regimului de vize, aceștia revin mai des acasă. Este important să menționăm că majoritatea emigranților recurg la căile formale în cazul transferurilor mai mari: 70% din emigranții care transferă sume mai mari de 800 USD utilizează conturile bancare sau sistemele rapide de transfer a banilor. Astfel, ponderea atât de mare a celor ce utilizează căile informale de remitere este explicată, pe lângă nivelul slab al penetrării acestor servicii în zonele rurale și încrederea scăzută a populației în sistemul financiar-bancar, și de volumele mici de bani care sunt transferați.

Care pot fi efectele negative ale remitențelor?

Remitențele pot aduce cu ele cel puțin 3 efecte adverse pentru economie și societate în general: (i) deprecierea monedei naționale și erodarea competitivității producătorilor autohtoni pe piețele externe; (ii) alimentarea presiunilor inflaționiste; (iii) crearea unor hazarduri morale la nivelul gospodăriilor casnice și autorităților publice. În continuare vom vedea cât de relevante sunt acestea pentru Republica Moldova.

Ipoteza erodării competitivității exportatorilor moldoveni este confirmată parțial de Figura 11. Simptome ale fenomenului de „boală olandeză” au fost atestate pentru perioada 2004-2012, atunci când, în medie, o creștere de 10% a remitențelor cauză o apreciere reală efectivă a monedei naționale cu 0,9%. În același timp, legătura este inversă pentru perioada 1997 – 2003, atunci când influxurile de remitențe au fost mai modeste. Prin urmare, acestea tind să aibă un efect advers asupra competitivității exportatorilor doar în perioade de creștere economică mai robustă.

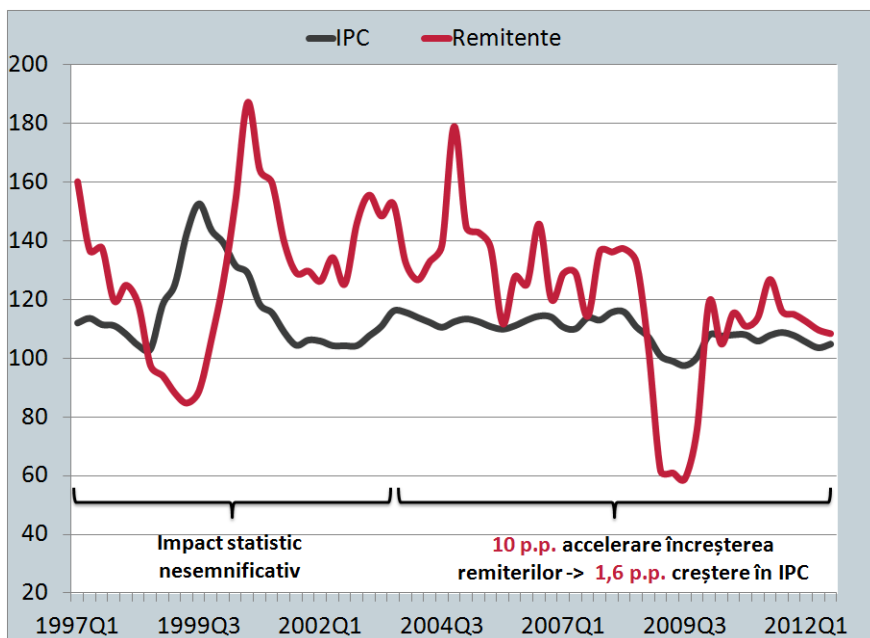
Figura 11. Rata reală efectivă a monedei naționale și creșterea remitențelor f-a-p, %

Sursa: BNM, www.bruegel.org și calculele autorilor;

Impactul remitențelor asupra presiunilor inflaționiste, la fel, nu este uniform. Astfel, în perioada 1997-2003 acestea nu au avut nici un efect semnificativ asupra indicelui prețurilor de consum (IPC); însă în perioada când remitențele au crescut cel mai rapid (2004-2012), acestea au alimentat presiunile inflaționiste: 10 p.p. accelerare în creșterea remitențelor contribuie în mediu la creșterea IPC cu 1,6 p.p. (Figura 12).

Figura 12. Volumul remitențelor și indicele prețurilor de consum, creștere f-a-p, %

Sursa: BNM, BNS și calculele autorilor;

Hazardurile morale sunt mai greu de cuantificat. Totuși, diminuarea ratei șomajului pe parcursul perioadei 2000-2012 (de la 8,5% la 5%) însoțită, în mod paradoxal, de diminuarea ratei de ocupare (de la 54,8% la 38,5%), pare să fi fost determinată atât de emigrarea propriu-zisă, cât și de creșterea așteptărilor salariale. Ultimele au fost alimentate în mare parte de remitențele de la membrii familiei aflați la muncă peste hotare, fapt ce a redus substanțial din oferta de forță de muncă, lovind, din nou, în competitivitatea exportatorilor.

Hazardurile morale la nivelul decidenților de politici se rezumă la integrarea insuficientă a remitențelor în programele naționale de planificare strategică (Culiuc, 2006). Strategia de Creștere Economică și Reducere a Sărăciei pentru 2004-2006, Strategia Națională de Dezvoltare pentru 2008-2011, precum și Strategia Națională de Dezvoltare „Republica Moldova 2020” au recunoscut importanța, implicațiile și, mai ales, riscurile dependenței economiei țării de remitențe. Totuși, documentele respective nu au oferit o viziune clară privind integrarea remitențelor în programele de dezvoltare a țării sau diminuarea dependenței finanțelor publice de influxurile de remitențe. În ultimii doi ani, problemele respective au început să aibă o prezență mai vizibilă pe agenda guvernamentală. Astfel, două inițiative importante sunt Programul „PARE 1+1” și Biroul pentru Relații cu Diaspora.

■ Veniturile emigranților pentru dezvoltare: bunele practici internaționale

Analiza literaturii disponibile arată că există o multitudine de instrumente pe care le aplică guvernele țărilor dependente de emigrație și remitențe pentru sporirea impactului pozitiv al remitențelor asupra dezvoltării și minimizarea impactului negativ. Capitolul dat face un sumar al celor mai bune practici internaționale care au drept scop maximizarea impactului pozitiv al veniturilor acumulate de emigranți asupra dezvoltării țărilor lor de origine. Capitolul începe cu măsurile care țintesc emigranții propriu-ziși, după care urmează măsurile axate pe remitențe și economiile emigranților, măsuri grupate în câteva categorii.

Instrumente de regularizare a emigrației și protecție a emigranților

La baza acestor instrumente și intervenții stă ipoteza că regularizarea fenomenului emigrației, consolidarea legăturilor emigranților cu țara și cultivarea încrederii față de guvernare va duce la creșterea veniturilor emigranților și, astfel, va fi amplificat impactul pozitiv al acestora asupra dezvoltării. Acestea includ instrumente și intervenții pentru:

- **Garantarea drepturilor de muncă decentă a emigranților peste hotare.** Cel mai eficient instrument sunt acordurile bilaterale dintre țările de origine și principalele țări de destinație ale emigranților (Ecuador/Spania, Mexic/Canada). În cadrul acestor acorduri, țara de origine își asumă responsabilitatea să identifice muncitori potențial interesați de oportunitățile de lucru temporare în țările de destinație, iar recrutarea acestora are loc în cadrul unor aranjamente mixte, care implică participarea reprezentanților ambelor părți și ai potențialilor angajatori. Totuși, negocierea unor asemenea acorduri cere multe competențe și abilități diplomatice și resurse umane pe potrivă. Totodată, aceasta presupune și existența unor structuri instituționale care s-ar ocupa de cercetarea și prospecțiunea pe termen mediu și lung a piețelor muncii la scară regională și globală.
- **Garantarea drepturilor sociale ale emigranților peste hotare.** Din nou, este vorba de acorduri internaționale pentru a garanta protecția socială și a asigura transferabilitatea și portabilitatea pensiilor. Asigurarea acestor drepturi sporește esențial șansele de revenire ale emigranților. În același timp, transferabilitatea și portabilitatea pensiilor este un subiect politic foarte dificil, evitat de țările europene care trec la moment prin crize financiare majore (Italia, Spania). Alternativ la acordurile internaționale de protecție socială, pot fi create și mecanisme naționale de asigurare socială a emigranților. De exemplu, Sistemul de Asigurări Sociale din Filipine oferă emigranților două programe de asigurări voluntare prin intermediul a 15 oficii create în principalele țări de destinație pentru emigranții filipinezi și găzduite de ambasadele și consulatele filipineze.
- **Asigurarea exercitării drepturilor politice ale emigranților.** De exemplu, promovarea activă a participării emigranților la alegerile în țara de origine poate fi un instrument eficient prin care emigranții își asumă o mai mare responsabilitate și interes față de evoluțiile din țară. În acest sens, Estonia deține una din cele mai bune practici la nivel internațional, implementând un sistem de vot electronic care permite cetățenilor estonieni să-și exercite dreptul de vot online, indiferent de punctul geografic în care se află.
- **Asigurarea recunoașterii competențelor și diplomelor în țările de destinație.** Aceasta este una dintre acele măsuri de suport adoptate de guverne care poate avea un impact benefic major asupra situației pe piața muncii și bunăstării emigranților și familiilor acestora. Recunoașterea competențelor poate fi realizată prin intermediul acordurilor bilaterale, existând, la moment, o sumedenie de practici pozitive: Australia - China, Olanda - Portugalia, Cabo-Verdi – Portugalia. Aceste acorduri prevăd nu doar domeniile și tipurile de diplome și competențe recunoscute, dar prevăd și obligații de a oferi oportunități pentru validarea și consolidarea competențelor emigranților în țara de destinație, inclusiv prin dreptul de înscriere în școlile vocaționale și de meserii. Republica Moldova a semnat acorduri de recunoaștere a diplomelor și calificărilor cu o serie de țări (Rusia, Ucraina, România), iar în 2012 a fost luată decizia de inițiere a negocierilor cu alte importante țări de destinație pentru emigranții moldoveni (Italia, Spania, etc.). Este important ca aceste eforturi să fie susținute în continuare.

Instrumente cu impact direct asupra veniturilor emigranților

Efectele economiilor și remitențelor emigranților nu se limitează doar la ridicarea nivelului de trai a familiilor cu emigranți, alimentarea consumului și acumularea unor venituri mai mari la buget din contul impozitelor indirecte. Majoritatea țărilor unde remitențele joacă un rol important în creșterea economică au implementat diverse politici cu scopul valorificării mai ample a potențialului acestor resurse financiare. Astfel, acestea pot facilita accesul emigranților și a familiilor acestora la credite în condiții mai avantajoase, produse de asigurare, pensii sau oportunități de afaceri. În așa mod, implementarea unor politici bine țintite în vederea exploatarei potențialului remitențelor poate avea un impact substanțial asupra dezvoltării comunităților și chiar a țărilor de origine. În continuare vom identifica câteva dintre cele mai importante inițiative de așa gen, grupate pe arii de intervenție.

Popularizarea canalelor oficiale/formale de remitere a veniturilor

Practicile internaționale sugerează că primul pas spre transformarea remitențelor în investiții trebuie să fie oficializarea transferurilor respective. Popularizarea căilor formale de remitere a banilor de peste hotare, de cele mai deseori, este facilitată de diminuarea costurilor acestor servicii, în urma liberalizării pieței de transferuri rapide de bani și, respectiv, intensificării concurenței. Alți factori importanți în acest sens țin de extinderea în localități a infrastructurii necesare transferului rapid de bani și implementarea tehnologiilor informaționale. Câteva exemple relevante pot fi:

- Rețeaua de bancomate low-cost și chioșcuri rurale cu acces la internet și specializate în transferurile de bani de la emigranți. Totodată, clienții obțin posibilitatea de a accesa diverse produse de economisire, investiții și asigurări în baza volumelor de bani transferați (India, 2004).
- Sistemul de transfer al banilor de la cont la cont (account-to-account) prin intermediul unei rețele extinse de bancomate și filiale ale companiei de transfer. Clienții primesc carduri debit pe care le pot utiliza pentru derularea diverselor operațiuni financiare (Mexico, 1995; El Salvador, 2003).
- Transferuri de bani de la persoană la persoană (person-to-person) prin intermediul telefoanelor mobile. Fiecare client dispune de un „portmoneu mobil” unde sunt transferați banii care pot fi convertiți în numerar sau depozitați pe un anumit cont. Totodată, „portmoneul mobil” poate fi utilizat pentru plata diverselor servicii (Filipine, 2004).
- Sistemele de transfer rapid al banilor prin intermediul mobile banking, foarte populare în Kenia, Uganda, Malaysia și Filipine.
- Infrastructura de transfer rapid al banilor este foarte extinsă în special în localitățile rurale din Nigeria, India, Benin sau Africa de Sud.

O măsură interesantă prin care instituțiile specializate în transfer rapid al banilor pot fi determinate să-și diminueze costul serviciilor este intrarea pe piață a unui operator public care ar concura cu cei privați. Un exemplu elocvent în acest sens este sistemul de plăți stabilit în 2003 de către Băncile centrale ale Mexicului și al SUA care oferă servicii low-cost de transfer rapid al banilor. Cu toate acestea, este important de conștientizat că prețul oferit de instituțiile publice trebuie să asigure și o marjă rezonabilă de profit pentru a nu duce la eliminarea participanților privați de pe piață.

Popularizarea instrumentelor de economisire în rândul emigranților

În paralel cu extinderea accesului la mecanismele formale de remitere a banilor, în multe state emigranții și familiile acestora sunt încurajați să-și deschidă conturi și depozite bancare. În așa mod, clienții serviciilor de transfer al banilor devin clienți bancari, motivați să-și păstreze economiile la bancă și contribuind la dezvoltarea creditării din țară. Principalele stimulente, în acest sens, sunt posibilitatea de a obține dobândă pentru banii depozitați, un nivel mai înalt de securitate în comparație cu păstrarea banilor în cash și posibilitatea obținerii unui credit în condiții mai avantajoase.

De multe ori, instituțiile financiare dezvoltă produse complexe pentru a motiva emigranții să remită volume mai mari de bani care, ulterior, să fie utilizați pentru investiții. Astfel, deseori instituțiile care prestează servicii

de transfer a banilor oferă oportunitatea de depozitare automată a unei sume într-un cont de depozit cu o dobândă atractivă. Totodată, cu cât este mai mare suma remisă de bani, cu atât va fi mai mare și rata dobânzii. În așa mod, instituția financiară obține acces la un flux stabil de resurse care, ulterior, sunt canalizate în economie prin intermediul creditării, iar emigrantul și familia acestuia beneficiază de o anumită dobândă la suma economisită. Produse de acest tip sunt întâlnite în Ecuador, Guatemala sau Mexico.

Totodată, în multe cazuri, instituțiile financiare elaborează instrumente de economisire destinate emigranților și familiilor acestora conform cărora banii depozitați sunt direcționați doar la credite ipotecare sau finanțarea investițiilor în IMM-uri. Câteva exemple de produse bancare propuse clienților serviciilor de transfer rapid al banilor sunt:

- Un spectru de produse suplimentare care includ linii de credit, credite ipotecare și produse de asigurări (Ecuador, 2002).
- Depozitarea automată a unei părți din banii remiși de peste hotare într-un cont bancar în schimbul unei dobânzi atractive și a securității sporite (Kenia, 2006).
- Un plan de economisire cu oportunitatea finanțării ulterioare a studiilor pentru copii (Guatemala, Republica Dominicană).

Scopul măsurilor respective este, în ultima instanță, cel de a canaliza resursele emigranților spre facilitarea creditării, deoarece anume piețele financiare sub-dezvoltate sunt printre cele mai importante constrângeri în majoritatea țărilor de unde provin emigranții.

Un instrument mai special care oferă posibilitatea emigranților să contribuie la dezvoltarea țării de origine a acestora sunt obligațiunile emise pentru diasporă (Diaspora Bonds). Acestea sunt emise și plasate în circulație în țările unde activează emigranții, iar banii obținuți din urma procurării acestor instrumente financiare sunt utilizați strict pentru finanțarea programelor investiționale în țara sau comunitatea de origine ale emigranților. Principalele motivații pentru emigranți sunt atât de ordin economic (ex: dobânzile generate de aceste obligațiuni, care pot fi mai mari în comparație cu cele din țările unde aceștia activează la moment), cât și de ordin psihologic (ex: posibilitatea de a contribui la dezvoltarea comunității/țării de unde aceștia provin și unde locuiesc rudele și prietenii). Experiența internațională sugerează că principalele condiții care garantează succesul acestui instrument financiar sunt: (i) diasporă numeroasă și bine organizată; (ii) asigurarea respectării prevederilor contractuale și, în special, a drepturilor deținătorilor de obligațiuni; (iii) lipsa tensiunilor civile, și (iv) prezența unei bănci centrale și a altor instituții financiare în țara care emite obligațiunile respective. Acest instrument financiar este utilizat cu succes în Israel, unde statul a emis obligațiuni pentru diaspora din toată lumea, fapt ce a permis emigranților izraelieni să mențină legătura cu țara de origine. Experiențe în emiterea obligațiunilor pentru diasporă le au și unele țări mai puțin dezvoltate ca Israelul, inclusiv Etiopia și India.

Credite și alte facilități pentru investiții oferite emigranților și familiilor acestora

O continuare logică a formalizării procedurilor de remitere a banilor de peste hotare și popularizării instrumentelor de economisire conectat la aceste resurse este dezvoltarea unor linii avantajoase de credit pentru emigranți și familiile acestora. În condițiile în care persoana deține o anumită evidență privind veniturile remise în ultima perioadă și dispune de un cont de economii, banca poate acorda un credit la o rată mai mică, iar condițiile privind gajul pot fi mai puțin exigente. În multe cazuri, această categorie de clienți beneficiază de credite fără obligația de a gaja anumite bunuri, influxurile de remitențe din ultima perioadă fiind o garanție suficientă pentru bancă. Câteva exemple relevante în acest sens sunt:

- Clienții pot împrumuta de la bancă până la 80% din volumul banilor remiși în favoarea lor pe parcursul ultimelor 6 luni. În prealabil, aceștia trebuie să-și deschidă cont la banca respectivă unde vor fi transferate remitențele și în baza cărora se ține evidența fluxurilor (El Salvador, 2003).
- Credite conectate la remitențe, care pot fi utilizate la procurarea sau construcția unui apartament/casă. Condiția principală este ca clientul să beneficieze în mod regulat de remitențe și să poată demonstra acest lucru (Peru, Bolivia, El Salvador).

- Credite conectate la remitențe, care sunt utilizate pentru finanțarea IMM-urilor (Guatemala, El Salvador).

Multe state recurg la acordarea unor facilități emigranților care inițiază afaceri în țările de origine. Acestea se referă la vacanțe fiscale, impozite mai mici, acces la imobil și loturi de pământ la prețuri avantajoase. Spre exemplu, în India și China, unde investițiile din partea emigranților dețin ponderi însemnate în economiile țărilor, funcționează zone specializate în procesarea mărfurilor pentru export, pe teritoriul cărora emigranții au prioritate în dezvoltarea afacerilor. Totuși, asemenea instrumente sunt deosri obiectul criticii pentru efectele de injustiție socială și discriminare pe care le pot genera.

Un instrument financiar interesant implementat de bănci în multe state din Africa constă în oferirea creditelor mari și pe durate lungi de timp, iar în calitate de gaj sunt acceptate fluxurile anticipate de remitențe. Asemenea credite pot fi utilizate pentru programe investiționale majore, ceea ce le sporește importanța pentru dezvoltarea țării de origine. Principala condiție este asigurarea unui flux constant și suficient ca volum al banilor remiși de peste hotare din ultima perioadă, ceea ce servește la elaborarea ipotezelor de bază despre fluxurile potențiale. Instrumente date sunt utilizate cu succes în Ghana, Nigeria și Etiopia.

Țările ai căror emigranți formează diaspore bine organizate peste hotare dezvoltă programe de susținere a investiției remitențelor în programe infrastructurale (ex: sisteme de canalizare, apeduct, drumuri locale, electrificare, școli etc.) în localitățile de unde provin emigranții. Probabil cel mai elocvent exemplu în acest sens este programul „Tres por Uno” din Mexic¹⁵. Conform acestuia, fiecare dolar investit de către comunitatea de emigranți este susținut cu încă un dolar (exprimat în monedă națională) din partea administrației locale, unul din partea Guvernului subiectului federal și unul din partea Guvernului central. În așa mod, investițiile emigranților sunt triplate, fapt ce alimentează motivația acestora de investi în comunitate și amplifică beneficiile acestor inițiative. Asemenea programe au mai fost implementate în El Salvador, Filipine, Peru, Columbia și Ecuador. Totodată, unele analize cantitative empirice recent efectuate sugerează că, având un impact pozitiv asupra dezvoltării locale, programele de genul „Tres por Uno” pot cădea victime aranjamentelor politice corupte (Meseguer and Aparicio, undated).

Produse de asigurare pentru emigranți și familiile lor

Veniturile remise de peste hotare pot facilita accesul emigranților și a familiilor acestora la diverse produse de asigurare: asigurare de viață, de sănătate, contra accidentelor sau contra riscurilor asociate cu activitatea operațională a IMM-urilor. O parte din remitențe pot fi utilizate la plata primelor pentru aceste tipuri de asigurări. În majoritatea țărilor din Europa funcționează fonduri private de pensii care oferă posibilitatea emigranților să beneficieze de pensie asigurată în țara de origine la atingerea vârstei de pensionare. Acest produs este important având în vedere faptul că în multe state emigranții nu pot pretinde la pensii de stat deoarece nu contribuie la fondul public de pensii din țara de origine. Câteva exemple de bune practici relevante sunt următoarele:

- Fonduri de pensii și asigurare de viață și sănătate oferite în condiții avantajoase pentru emigranții și familiile acestora (Guatemala);
- Plata primelor de asigurări din contul banilor remiși (Republica Dominicană);
- Produse de asigurare conectate la creditele acordate emigranților sau familiilor acestora. Asigurarea vizează, în primul rând, riscurile asociate cu activitatea întreprinderilor inițiate de recepționarii de remitențe (ex: asigurarea bunurilor, sănătății angajaților, împotriva falimentului);
- Posibilitatea de a contribui la fondurile private de pensii există în majoritatea statelor din Europa, inclusiv și din Europa Centrală și de Est (ex: România, Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria etc.); aceasta le oferă emigranților instrumente alternative de auto-asigurare și consolidează legăturile lor cu țara de origine.

¹⁵ Migration News, “Mexico: Migrants, Remittances, 3x1”, October 2009, Volume 16, Number 4, http://migration.ucdavis.edu/mn/more.php?id=3548_0_2_0.

■ Veniturile emigranților pentru dezvoltare: opțiunile fezabile în Republica Moldova

În acest capitol, studiul face o prezentare a opțiunilor de valorificare mai bună a potențialului pe care-l au veniturile emigranților moldoveni. Din multitudinea de practici pozitive internaționale, au fost identificate acelea care sunt fezabile în cazul Republicii Moldova, ținând cont, de contextul economic, politic și social național, de resursele umane disponibile în sectorul public și privat pentru implementarea acestor opțiuni și de eventualul impact anticipat al acestor opțiuni.

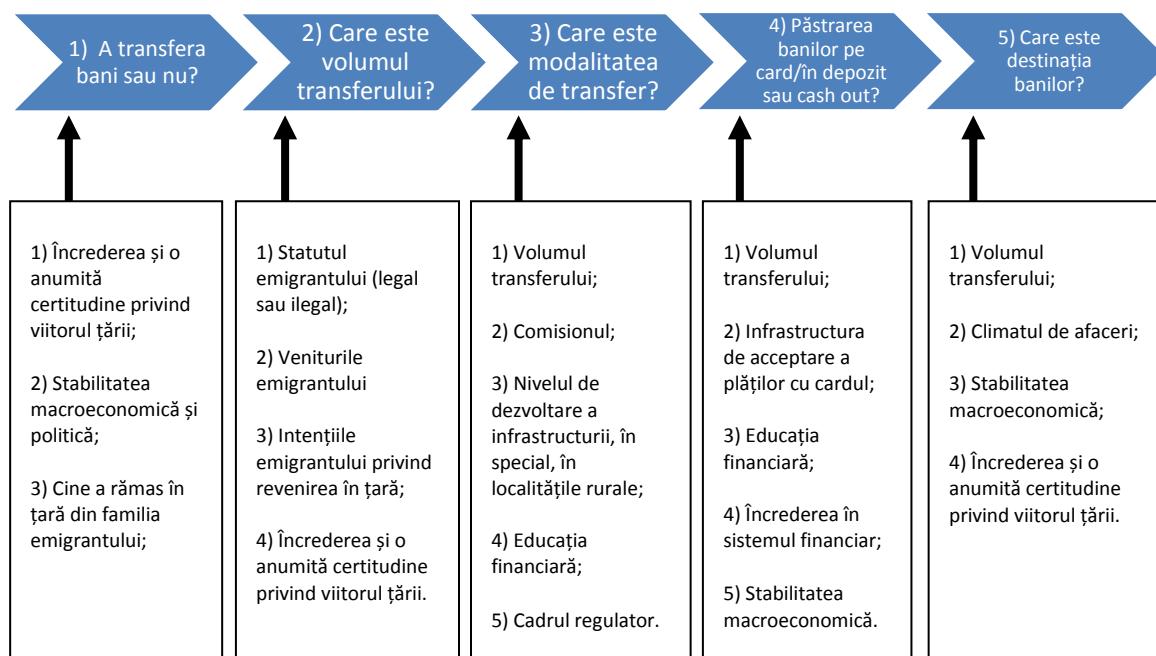
Obiectivele de valorificare a remitențelor

După cum a fost ilustrat în Figura 4, veniturile emigranților ajung să fie utilizate pentru variate destinații. Procesul decizional privind utilizarea acestora este unul destul de complex și presupune considerarea, de către emigrant, a multor factori și constrângeri. În baza concluziilor din capitolele precedente, în continuare vom prezenta un set de instrumente care vizează direcționarea remitențelor spre dezvoltare recomandabile pentru a fi implementate în Republica Moldova.

În procesul remiterii banilor, emigrantul, împreună cu familia acestuia sau beneficiarul banilor transferați, parcurg cinci etape decizionale majore: (i) necesitatea și oportunitatea transferului; (ii) volumul transferului; (iii) modalitatea de transfer (formală versus informală); (iv) extragerea imediată a numerarului după recepționarea transferului versus depozitarea acestuia într-un cont curent sau de depozit; (v) utilizarea banilor pentru consum, proiecte investiționale, donații etc.

Modul cum emigranții și familiile acestora iau aceste decizii determină și contribuția acestora la dezvoltarea țării. Spre exemplu, dacă emigranții decid să transfere sume mici de bani, prin intermediul căilor neformale (ex: șofer de microbuz), după care, familiile lor utilizează banii nemijlocit pentru consum curent, cea mai mare parte a căruia are loc în economia informală, implicațiile remitențelor pentru dezvoltarea țării vor fi limitate. Însă, dacă emigrantul decide să transfere sume mai mari de bani, prin intermediul unor sisteme de transfer rapid, beneficiarul remitențelor va depune o parte din bani într-un cont de depozit, altă parte într-un cont de card cu care va efectua ulterior plăți pentru bunuri și servicii, iar pe lângă bunuri de consum aceștia la un moment dat vor iniția și o afacere, atunci contribuția veniturilor emigranților la procesul general de dezvoltare va fi una mult mai semnificativă.

Figura 13. Principalele etape ale procesului decizional al emigranților și familiilor acestora și factorii de influență

Intervențiile de politici pentru amplificarea rolului remitențelor și economiilor emigranților la dezvoltarea țării ar trebui să țintească, în măsura posibilităților, fiecare etapă decizională în parte. În continuare, am identificat o serie de obiective majore, funcție de factorii care influențează deciziile emigranților și a beneficiarilor de remitențe. Acestea sunt:

- Menținerea interesului emigranților față de evoluția și procesele de dezvoltare ale țării;
- Recunoașterea deprinderilor emigranților reveniți;
- Sporirea accesului la căile formale de remitere a banilor de peste hotare;
- Diversificarea instrumentelor de economisire și creșterea ratei de bancarizare;
- Diversificarea produselor de creditare pentru emigranți;
- Îmbunătățirea informării emigranților despre oportunitățile de business din Republica Moldova;
- Promovarea cheltuirii remitențelor în economia oficială;

Instrumentele fezabile pentru Republica Moldova privind integrarea mai activă a remitențelor în dezvoltarea țării vor ținti anume aceste obiective specifice.

Obiectivul 1: Menținerea interesului emigranților față de evoluția țării

Dezvoltarea, pe termen lung, a unei țări sărace în resurse naturale este posibilă numai prin valorificarea potențialului resurselor sale umane. Emigrarea poate rezulta atât în pierderea de resurse umane (în expresie cantitativă), cât și în câștiguri în calitatea capitalului uman. Dacă legăturile dintre emigranți și țară slăbesc în timp, impactul negativ va prevala asupra celui pozitiv. Din acest considerent, este importat de asigurat premisele esențiale pentru ca emigranții să „rămână responsabili” pentru țară, chiar dacă emigrează pentru o anumită perioadă de timp. Unul dintre cele mai eficiente, chiar dacă costisitoare, instrumente, în acest sens, este dezvoltarea mecanismului care să permită exercitarea on-line a dreptului de participare la alegeri. Un asemenea mecanism va permite emigranților să rămână parte activă a proceselor politice din țară, indiferent de locul geografic unde se află.

Opțiunea 1. Implementarea mecanismului votului on-line

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	La prima vedere, votul on-line pare a fi o opțiune care poate fi adoptată doar de țările foarte bogate. Deși, într-adevăr, tehnologiile de vot on-line sunt în special comune pentru țările economic avansate (Franța, Canada, Elveția, Norvegia), acestea au fost adoptate și de țările puțin bogate (Estonia) sau în curs de dezvoltare (India, statul Gujarat). Republica Moldova a acumulat deja importantă experiență în domeniul e-guvernării, care reprezintă o bază solidă pe care se poate construi mecanismul votului on-line. Opțiunile care pot fi avute în vedere este votul în mediu controlat (utilizând calculatoare dotate cu readere speciale și cartele / buletine de identitate cu chip-uri electronice) sau necontrolat (care poate fi exercitat de la orice calculator). Pentru a asigura participarea emigranților la vot, este necesar de urmat a doua abordare, care nu presupune procurarea, instalarea și utilizarea unor echipamente speciale.
<i>Domeniul de intervenție</i>	1) Modificarea legislației electorale, pentru a prevedea legalitatea exercitării on-line a votului; 2) Elaborarea instrumentului de identificare și autentificare on-line a votantului; 3) Asigurarea canalelor sigure pentru transmiterea și calcularea votului; 4) Informarea și promovarea activă a publicului despre votul on-line;
<i>Impactul așteptat</i>	1) Sporirea prezenței emigranților la vot; 2) Consolidarea legăturilor între diasporă și țară; 3) Sporirea motivațiilor emigranților pentru revenirea acasă;
<i>Riscurile</i>	1) Nivelul redus de încredere publică, inclusiv din partea emigranților, față de votul on-line, inclusiv din cauza complexității și problemelor legate de asigurarea transparenței; 2) Riscurile în adresa caracterului secret și liber al votului; 3) Costurile mari pentru asigurarea securității sistemului;

<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	<p>1) Definirea foarte clară a rolurilor care revin actorilor implicați în dezvoltarea mecanismului votului on-line;</p> <p>2) Studierea practicilor pozitive în țări relevante care au adoptat mecanismul de vot on-line în mediu necontrolat;</p> <p>3) Cooptarea unor companii cu experiență internațională în elaborarea instrumentelor de e-guvernare;</p> <p>4) Campanie publică de explicare și promovare a noului instrument;</p>
<i>Instituțiile implicate</i>	<p>Ministerul Tehnologiei Informației și Comunicațiilor, pentru lansarea noii politici publice;</p> <p>Centrul de E-guvernare, pentru crearea platformei pentru votulelectronic;</p> <p>Comisia Electorală Centrală, pentru elaborarea propunerilor de modificări legislative;</p> <p>Biroul pentru Relații cu Diaspora, pentru promovarea noului instrument în rândul emigranților și organizațiilor acestora;</p>

Obiectivul 2: Recunoașterea deprinderilor emigranților reveniți

O strategie de valorificare mai bună a veniturilor emigranților inevitabil trebuie să aibă la bază recunoașterea calificărilor și deprinderilor emigranților moldoveni reveniți acasă. Mulți dintre aceștia revin cu deprinderi profesionale noi, chiar dacă nu în mod necesar foarte avansate și pe care le-au acumulat în mod informal, la locul de muncă. În acest sens, Guvernul trebuie să depună eforturi susținute pentru a asigura recunoașterea deprinderilor obținute de emigranți.

Opțiunea 2. Asigurarea mecanismului pentru recunoașterea calificărilor formale și informale ale emigranților

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	<p>Competențele și deprinderile informale pe care emigranții le-au obținut peste hotare, de cele mai dese ori, direct la locul de muncă, pot fi o sursă valoroasă de dezvoltare a capitalului uman în Republica Moldova. Recunoașterea „oficială” a acestor competențe și deprinderi va permite emigranților reveniți să obțină posturi de muncă mai bine plătite. Această opțiune corelează și cu Concepția sistemului de validare a învățării non-formale și informale care totuși trebuie modificată pentru a prevedea modalitatea de validare în cazul emigranților. Mecanismul de recunoaștere nu implică crearea de instituții noi, ci ajustarea regulamentelor instituțiilor publice existente, activarea comitetelor sectoriale create în cadrul Comisiilor Tripartite sectoriale, precum și o cooperare și comunicare mai intensă între instituțiile statului și asociațiile profesionale. Acest mecanism implică: i) identificarea și documentarea deținătorilor de calificări informale; ii) identificarea și documentarea cunoștințelor și calificărilor informale; iii) validarea cunoștințelor și calificărilor informale; iv) certificarea cunoștințelor și calificărilor informale. La faza de pilot, este recomandabilă asigurarea mecanismului de atestare a calificărilor informale într-un singur sector, de exemplu, în cel al construcțiilor.</p>
<i>Domeniul de intervenție</i>	<p>1) Revizuirea Concepției sistemului de validare a învățării non-formale și informale pentru a specifica modalitatea de validare a învățării non-formale și informale a emigranților.</p> <p>2) Expunerea literei d) punctul 6 din Hotărârea de Guvern nr.329 din 23/04/2009 „Pentru aprobarea Regulamentului cu privire la atestareatehnicoprofesională a specialiștilor cu activități în construcții” în următoarea versiune „d) copia carnetului de muncă sau a contractelor de muncă, inclusiv, dacă există, a contractelor de muncă prestate peste hotare” și completarea punctului 9 cu propoziția „Specialiștii care au absolvit programe de perfecționare profesională specializate peste hotare sau în țară și care demonstrează că cunoștințele lor sunt suficiente pentru atestarea profesională, sunt scutiți de cursurile obligatorii”.</p> <p>3) Agenția Națională de Ocupare a Forței de Muncă trebuie să asigure că la cursurile de formare profesională sunt admiși și emigranții care, chiar dacă nu au absolvit gimnaziul, școala medie de cultură generală, liceul sau alte studii necesare pentru cursul respective, pot demonstra că peste hotare au obținut cunoștințele practice necesare pentru a beneficia de cursurile gratuite de instruire profesională la specialitatea aleasă.</p> <p>4) Modificarea Regulamentului privind recunoașterea, echivalarea și autentificarea actelor de studii și a calificărilor utilizat de Serviciul Informare și Recunoaștere a Calificărilor al Ministerului Educației, pentru a asigura proceduri privind validarea cunoștințelor informale și non-formale și adaptarea regulamentelor Comisiilor Specializate de formare profesională;</p>

<i>Impactul așteptat</i>	1) Reducerea costurilor legate de instruirea formală; 2) Valorificarea mai productivă a capitalului uman; 3) Asigurarea unei vizibilități și remunerări mai bune a stocului de capital uman; 4) Recunoașterea socială a rolului pe care-l au emigranții în dezvoltarea țării;
<i>Riscurile</i>	1) Costurile ar putea să depășească beneficiile; 2) Recunoașterea calificărilor ar putea să nu rezulte în mod necesar în valorificarea acestora pe piața muncii; 3) Procedurile de recunoaștere sunt vulnerabile la onestitatea informațiilor pe care le oferă emigrantul revenit acasă;
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Examinarea atentă a costurilor legate de implementarea noilor proceduri de recunoaștere; 2) Concentrarea pe tipuri de deprinderi și meserii care sunt căutate și apreciate pe piața muncii; 3) Asigurarea suportului informațional pentru emigranți înainte de plecare și după revenire;
<i>Instituțiile implicate</i>	Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, prin ajustarea misiunii instituționale a ANOFM în vederea asigurării integrării emigranților în cursurile gratuite de formare profesională și modificarea Normelor metodologice privind organizarea și desfășurarea formării profesionale a șomerilor; Ministerele de specialitate (ex. Ministerul Dezvoltării Regionale și a Construcțiilor), prin inițierea modificărilor la actele normative privind atestarea cadrelor în domeniile supravegheate (inclusiv HG nr.329); Ministerul Educației, prin modificarea Regulamentului privind recunoașterea, echivalarea și autentificarea actelor de studii și a calificărilor și revizuirea Concepției privind validarea a învățării non-formale și informale;

Obiectivul 3: Sporirea accesului la căile formale de remitere a banilor de peste hotare

Pentru a putea explora potențialul remitențelor și a facilita integrarea acestora în dezvoltarea țării este necesar, în primul rând, de a formaliza căile prin care acestea sunt transferate. Evident, nu ne putem aștepta ca acea treime din remitențe care sunt la moment efectuate prin căi neoficiale să fie formalizată integral. Însă, este necesar de a asigura un cadru facil pentru ca tot mai mulți moldoveni să acorde preferință modalităților formale de transfer. Comisioanele nu constituie principalul factor care împiedică moldovenii să apeleze la serviciile de transfer rapid al banilor: comisionul mediu perceput este unul din cele mai mici din regiune (Mincu și Cantarji, 2012), iar pe piață activează peste 20 de sisteme de transfer rapid al banilor (deși, trebuie să menționăm că există anumite curențe concurențiale pe piața sistemelor de transfer rapid de bani din UE). Problema-cheie ține de penetrarea geografică a acestor servicii în localitățile rurale, de unde provin majoritatea emigranților. În continuare, vom prezenta conceptele a două intervenții care urmează să extindă infrastructura specifică acestor transferuri în asemenea localități.

Opțiunea 3. Extinderea sistemelor de transfer rapid al banilor la nivelul asociațiilor de economii și împrumut (AEÎ)

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Asociațiile de Economii și Împrumut viabile vor putea încheia contracte de parteneriat cu firmele specializate în transfer rapid de bani. La începutul anului 2013 pe teritoriul Moldovei activau 360 de AEÎ cu un capital propriu de circa 90 milioane de lei. Deoarece acestea prestează servicii de economii și împrumut în localitățile rurale mici, unde băncile comerciale nu au reușit să pătrundă, acestea ar putea servi drept platformă pentru extinderea infrastructurii de transfer rapid al banilor de peste hotare. Volumul transferurilor operate de AEÎ vor fi relativ mici, funcție de capitalul de care dispun și în conformitate cu legislația în vigoare ¹⁶ . Deși multe AEÎ nu vor putea face față normelor prudențiale stabilite de BNM, este important ca acestea cel puțin de jure să dispună de dreptul de a intra pe această piață cu respectarea condițiilor impuse de legislație. Liberalizarea accesului pe piața de transfer rapid al banilor va favoriza concurența și, respectiv, va contribui la maximizarea beneficiilor consumatorilor.
<i>Domeniul de</i>	1) Legea asociațiilor de economii și împrumut nr. 139-XVI din 21.06.2007 urmează să fie completată la Articolul 7, al. (1) cu un nou subpunct: „6) participarea la sistemele de transfer

¹⁶Legea nr. 114 din 18.05.2012 cu privire la serviciile de plată și moneda electronic;

<i>intervenție</i>	<p>internațional de mijloace bănești”.</p> <p>2) Elaborarea unui regulament privind activitatea respectivă, iar în calitate de model poate servi Regulamentul BNM cu privire la activitatea băncilor în sistemele de transfer internațional de mijloace bănești.</p> <p>3) Completarea Legii nr. 114 din 18.05.2012 cu privire la serviciile de plată și moneda electronică, la articolul 5 „Prestatorii de servicii de plată”, care urmează să includă și Asociațiile de Economii și Împrumut, dacă acestea îndeplinesc condițiile prudentiale.</p>
<i>Impactul așteptat</i>	<p>1) Popularizarea metodelor formale de transfer al banilor de peste hotare în rândul emigranților și familiilor acestora a.</p> <p>2) Creșterea volumului remitențelor reflectate în statisticile oficiale;</p> <p>3) Creșterea profitabilității și viabilității Asociațiilor de Economii și Împrumut;</p> <p>4) Securizarea fluxurilor de numerar de la emigranți către familiile acestora.</p>
<i>Riscurile</i>	<p>1) Incapacitatea multor AEÎ de a face față cerințelor impuse de firmele de transfer rapid de bani;</p> <p>2) Posibilitatea unor scheme de spălare de bani și altor acțiuni criminale legate de transferurile internaționale de bani;</p> <p>3) Incapacitatea multor AEÎ de a se conforma cu cerințele prudentiale ale BNM.</p>
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	<p>1) Monitorizarea și supravegherea prudentă din partea BNM în parteneriat cu CNPF a activității AEÎ și a respectării cerințelor prudentiale necesare prestării serviciilor de transfer rapid de bani;</p> <p>2) Organizarea seminarelor de informare și consultații periodice pentru reprezentanții AEÎ privind prestarea de asemenea servicii.</p>
<i>Instituțiile implicate</i>	<p>1) Banca Națională a Moldovei, care odată cu intrarea în vigoare a Legii nr. 114 din 18.05.2012 cu privire la serviciile de plată și moneda electronică, va reglementa, licența și supraveghea activitatea prestatorilor de servicii de plată (cu excepția Trezoreriei de Stat supravegherea căreia este prerogativa Ministerului Finanțelor).</p> <p>2) Comisia Națională a Pieței Financiare, care asigură reglementarea pieței financiare nebankare, din care fac parte și AEÎ</p> <p>3) Toate Asociațiile de Economii și Împrumut, care nemijlocit vor presta serviciile de transfer rapid de bani.</p>

Opțiunea 4. Aplicarea instrumentelor de transferuri rapide de bani prin intermediul telefoanelor mobile

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	<p>Familiiile emigranților vor putea recepționa banii trimiși de peste hotare prin intermediul telefonului mobil, după modelul proiectului „M-Pesa” din Kenia. Pentru a ridica banii, membrii familiilor emigranților nu vor fi nevoiți să meargă la filialele bancare care în majoritatea localităților mici lipsesc. Mecanismul de funcționare pornește de la persoana de peste hotare care depune suma de bani la un oficiu de transfer rapid de bani. Aceștia ulterior sunt transferați pe telefonul mobil al beneficiarului care poate să-i convertească în numerar la agentul local al sistemului respectiv (acesta poate fi chiar și oficiul poștal sau magazinul alimentară). Măsura respectivă este fezabilă în special datorită unei infrastructuri relativ extinse a telefoniei mobile: numărul abonărilor la telefonia mobilă pe cap de locuitor în Republica Moldova, în 2011, era mai mare decât în Kenia unde acest sistem funcționează cu succes. Cu timpul, produsul poate evolua, astfel încât beneficiarii transferurilor să poată efectua plăți prin intermediul telefoanelor mobile sau să poată extrage banii din telefon chiar și la bancomate speciale. Totodată, utilizatorii acestui sistem vor putea efectua operațiuni bancare: depuneri în cont, transferuri către alte conturi etc.</p>
<i>Domeniul de intervenție</i>	<p>1) Adoptarea unui cadru normativ care ar reglementa activitatea de transfer rapid de bani prin intermediul telefoanelor mobile;</p> <p>2) Toți participanții la proces (compania de transferuri rapide, operatorul de telefonie mobilă și agenții locali) trebuie să se conformeze cerințelor internaționale de prevenire a spălării banilor și finanțării terorismului;</p> <p>3) Participanții la sistem și alte instituții interesate ar putea elabora contracte standardizate care ar asigura o colaborare eficientă între cele 3 componente ale sistemului de transfer mobil de bani.</p>
<i>Impactul așteptat</i>	<p>1) Creșterea penetrării serviciilor de telefonie mobilă în localitățile rurale;</p> <p>2) Popularizarea metodelor formale de transfer de bani în localitățile rurale, unde infrastructura bancară nu este dezvoltată;</p> <p>3) Îmbunătățirea evidenței fluxurilor de bani remiși de peste hotare;</p> <p>4) Diversificarea veniturilor operatorilor de telefonie mobilă și îmbunătățirea serviciilor</p>

	acestora; 5) Creșterea concurenței pe segmentul transferurilor rapide de bani.
<i>Riscurile</i>	1) Familiarizarea insuficientă a utilizatorilor cu mecanismul de transfer de bani prin intermediul telefoanelor mobile; 2) Dezvoltarea unor mecanisme frauduloase de spălare a banilor sau escrocherie; 3) Pregătirea insuficientă a operatorilor de telefonie mobilă pentru dezvoltarea calitativă a acestui produs; 4) Reticența populației rurale la asemenea inovații.
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Organizarea seminarelor de informare și instruire, atât pentru principalele instituții care urmează a fi implicate în prestarea acestor servicii, cât și pentru potențialii utilizatori ai acestor servicii; 2) Monitorizarea și supravegherea vigilentă din partea BNM a operatorilor de telefonie mobilă;
<i>Instituțiile implicate</i>	Funcționarea eficientă a sistemului implică o colaborare strânsă dintre 4 instituții-cheie: 1) Operatorul de telefonie mobilă care oferă infrastructura și acoperirea necesară în localități, în special în cele mici; 2) Compania de transfer internațional de bani (ex: Western Union, Money Gram), care colectează suma care urmează a fi transmisă în țară de la persoana aflată peste hotare; 3) Agenții locali care asigură convertirea sumelor primite pe telefonul mobil în numerar (Ex: oficiile poștale, magazinul alimentar etc.) 4) Ministerul Finanțelor având în vedere că conform Legii nr.419 din 22.12.2006 cu privire la datoria publică, garanțiile de stat și recreditarea de stat, Ministerul Finanțelor este autorizat să emită valori mobiliare de stat pentru plasarea lor pe piața externă și să administreze datoria de stat.

Obiectivul 4: Diversificarea instrumentelor de economisire și creșterea ratei de bancarizare

Faptul că remitențele, în mare parte, sunt utilizate pentru achiziționarea de bunuri de consum este un fenomen normal, având în vedere nivelul mic al veniturilor care a fost, în ultimă instanță, principala cauză a emigrării pentru majoritatea moldovenilor. Totuși, un alt factor care determină rata mică de economisire, în special pentru cei care s-au stabilit de ceva timp peste hotare și au reușit să îmbunătățească esențial situația financiară a familiei rămase în țară, este insuficiența unor instrumente financiare flexibile, care ar ținti anume această categorie de persoane. În acest sens, am identificat trei instrumente care ar putea fi fezabile în Republica Moldova. Trebuie să menționăm că, deși acestea sunt destinate în primul rând emigranților și familiilor acestora, și non-emigranții vor putea beneficia de instrumentele respective. Totodată, creșterea ratei de bancarizare nu poate avea loc fără stimularea ratei de economisire care în Republica Moldova este una din cele mai mici din regiune (figura 10). Prin urmare, măsurile verticale menționate mai jos nu își vor atinge efectul scontat fără o serie de măsuri orizontale. Acestea urmează să includă preponderent: (i) ameliorarea climatului de afaceri pentru crearea noilor locuri de muncă și, respectiv, (ii) sporirea veniturilor populației, (iii) promovarea culturii de economisire în cadrul diverselor campanii de informare, (iv) menținerea stabilității prețurilor și, nu în ultimul rând, (v) a stabilității macroeconomice și politice la general. Măsurile respective ar trebui să rezulte dintr-un efort consolidat al principalelor instituții de resort, iar principalul efect al acestora urmează să fie creșterea încrederii emigranților față de țară și viitorul acesteia.

Opțiunea 5. Cont de depozit suplini dintr-o anumită porțiune de venituri remise de peste hotare prin metode formale

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Acest instrument financiar presupune că de la fiecare tranzacție operată prin măsurile formale de remitere a banilor de peste hotare, o porțiune este alocată automat sau la discreția beneficiarului spre un cont de depozit deschis la termen. Principalele avantaje pentru utilizatorii acestui instrument sunt: (i) posibilitatea de a obține o dobândă din economiile făcute; (ii) o mai mare disciplină în planificarea cheltuielilor; (iii) siguranță sporită privind banii economisiți; (iv) posibilitatea de a obține ulterior un credit în condiții mai avantajoase, având în vedere relațiile deja stabilite cu banca respectivă. Instrumentul respectiv urmează să țintească emigranții care s-au stabilit de ceva timp peste hotare și remit sume nițel mai mari de bani (> 500 USD lunar) decât media. Totodată, băncile urmează să efectueze period seminare de informare și educație financiară pentru beneficiarii transferurilor de peste hotare în vederea familiarizării cu oportunitățile de economisire.
<i>Domeniul de intervenție</i>	1) La moment, cadrul regulator este potrivit dezvoltării unor asemenea instrumente, având în vedere că băncile colaborează strâns cu firmele de transfer rapid de bani și legislația fiscală încurajează efectuarea depunerilor la bancă (dobânda obținută din depozite nu se impozitează). 2) Principala diferență a acestui tip de depozit de cele „ordinare” este posibilitatea suplinirii periodice a acestuia. Prin urmare, banca urmează să permită această opțiune. 3) Dezvoltarea acestor produse nu trebuie să fie obiectivul unor reglementări administrative, ci mai curând ar trebui să derive din motivațiile și inițiativa privată a băncilor comerciale. În acest sens, cadrul regulator nu trebuie să creeze impedimente.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Creșterea numărului și volumului depozitelor deschise de emigranți și familiile acestora; 2) Creșterea ponderii depozitelor pe durate mai lungi de timp deschise la băncile comerciale; 3) Facilitarea creditelor acordate pe durate mai lungi de timp; 4) Sporirea educației financiare ale emigranților și familiilor acestora; 5) Creșterea ratei de economisire în rândurile emigranților și familiilor acestora;
<i>Riscurile</i>	1) Abundența de lichidități din sistemul bancar ar putea să nu motiveze suficient băncile să dezvolte asemenea instrumente de economisire; 2) Nivelul înalt de fragmentare a remitențelor ar putea să nu permită alocarea unor volume suficiente de bani pentru suplinirea depozitelor; 3) Nivelul scăzut de încredere în sistemul bancar ar putea afecta popularitatea acestui instrument de economisire.
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	Fortificarea încrederii în sistemul bancar prin diseminarea informației despre serviciile bancare și organizarea periodică a seminarelor de instruire și educație financiară pentru clienții sau potențialii clienți ai băncilor;
<i>Instituțiile implicate</i>	1) Băncile comerciale la care vor fi deschise depozitele; 2) Firmele de transfer rapid de bani, care vor forma parteneriate cu băncile unde vor fi depozitați banii; 3) Operatorii de telefonie mobilă (pentru serviciile de transfer de bani prin intermediul telefoanelor mobile) care vor asigura platforma necesară recepționării remitențelor și efectuării transferurilor într-un cont de depozit bancar. 4) Banca Națională a Moldovei, în calitate de regulator.

Opțiunea 6. Obligațiuni destinate diasporei moldovenilor din principalele țări de destinație (Diaspora Bonds)

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Emigranții pot contribui la dezvoltarea țării de origine și prin alte căi decât remiterea banilor câștigați peste hotare. Având în vedere numărul mare al emigranților moldoveni, 80% din care sunt concentrați doar în două țări (Rusia și Italia), emiterea așa-numitor obligațiuni destinate diasporei (Diaspora Bonds) ar putea fi relativ fezabilă. Principiul de bază după care funcționează acest instrument este următorul: Guvernul emite și plasează pe piață, prin intermediul unor bănci din țările respective, obligațiuni destinate membrilor diasporei moldovenilor de peste hotare, iar banii obținuți sunt investiți în proiecte infrastructurale importante în Republica Moldova (ex: extinderea rețelelor de apeduct și canalizare în localitățile rurale, dezvoltarea surselor alternative de energie etc.). Din experiența
------------------------------------	---

	<p>internațională, maturitatea acestor obligațiuni ar putea fi de la 5 la 10 ani, cu o dobândă plătită lunar sau trimestrial în valoare de 1,0-1,5 p.p. + LIBOR¹⁷. Evident, Guvernul va trebui să întreprindă eforturi considerabile în vederea promovării instrumentului respectiv. În acest sens, vor fi desfășurate seminare și campanii informative. Principalele beneficii pentru emigranți în urma investiției în aceste obligațiuni vor fi: (i) obținerea unui venit din resursele financiare economisite; (ii) posibilitate sigură de a păstra economiile, având în vedere faptul că Guvernul va garanta investiția împotriva riscului de faliment; (iii) posibilitatea emigrantului de a contribui în mod direct la dezvoltarea țării, deoarece banii vor fi direcționați în mod transparent pentru finanțarea unor proiecte concrete de infrastructură; (iv) obligațiunile vor putea fi gajate la bancă contra unui credit sau vândute pe piața secundară.</p>
<i>Domeniul de intervenție</i>	<p>Guvernul urmează să stabilească acorduri de cooperare cu câteva bănci din Italia și Rusia în calitate de parteneri locali în țările unde vor fi plasate obligațiunile respective. Totuși, pe lângă acțiunile tehnice, mult mai importante sunt 2 aspecte. În primul rând, autoritățile de resort ar trebui să inițieze în regim transparent proiecte fiabile și credibile, care ar oferi și careva avantaje financiare, precum dobânzi mai atractive în comparație cu cele oferite în țara-gazdă a emigranților. În al doilea rând, o condiție fundamentală pentru asigurarea succesului unor asemenea instrumente financiare este funcționarea normală a economiei care ar inspira emigranților încredere în obligațiunile respective. Studiile internaționale au demonstrat că principalele precondiții pentru succesul acestui tip de obligațiuni sunt stabilitatea socială și politică (ex: lipsa unor tensiuni sociale sau riscuri de război civil), respectarea drepturilor creditorilor și buna funcționare a legilor și a sistemului judecătoresc. Deși formularea pare generală, modul cum emigranții percep starea de lucruri din țară la aceste capitole este crucială în procesul emiterii obligațiunilor respective. Nu în ultimul rând, este necesară efectuarea unor studii de fezabilitate, care ar determina cât de solicitate vor fi aceste instrumente, care va fi segmentul de piață, volumul aproximativ care poate fi valorificat etc, astfel încât inițierea unui proiect de acest gen să fie justificată.</p>
<i>Impactul așteptat</i>	<p>Conform ultimelor date statistice oficiale, la finele anului 2011, 58 mii de emigranți moldoveni se aflau în Italia și 195 mii - în Rusia. Datele autorităților ruse și italiene indică un număr mai mare emigranți. Dacă admitem ipoteza conservativă că obligațiunile respective vor fi procurate de emigranții doar din aceste țări unde organizațiile emigranților sunt mai bine organizate și unde vor fi canalizate principalele eforturi de marketing, iar numai 10% din aceștia vor investi câte 500-700 euro fiecare, Guvernul va putea atrage de la 12.6 la 17.8 milioane euro sub forma unor credite acordate pe termen lung la rate relativ avantajoase. În timp, după ce emigranții vor căpăta încredere în acest instrument, sumele respective ar putea să crească considerabil.</p>
<i>Riscurile</i>	<p>Nivelul insuficient de informare și educare financiară a emigranților ar putea alimenta reticența acestora vizavi de instrumentul financiar respectiv. Această reticență ar putea fi determinată și de nivelul înalt de corupție, a proceselor netransparente de desfășurare a achizițiilor publice și funcționarea deficientă a sistemului judecătoresc din țară.</p>
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Asigurarea stabilității macroeconomice și politice; 2) Lupta mai eficientă cu corupția; 3) Transparentizarea procesului decizional din cadrul instituțiilor de stat; 4) Asigurarea unei creșteri și dezvoltări economice durabile; 5) Ameliorarea climatului de afaceri.
<i>Instituțiile implicate</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Guvernul Republicii Moldova, care va garanta riscurile migranților care vor investi în obligațiunile respective; 2) Ministerul Finanțelor, care va gestiona întreg procesul de emisie și rambursare a obligațiunilor; 3) Biroul pentru relații cu diaspora, care va asigura comunicarea dintre BNM, Guvern și organizațiile moldovenilor de peste hotare, și va facilita informarea și popularizarea acestui instrument financiar în rândurile migranților; 4) Organizațiile moldovenilor de peste hotare, care vor activa drept parteneri ai statului în acest proces.

¹⁷ LIBOR – London Interbank Offered Rate, este o rată a dobânzii de referință, la care băncile pot împrumuta fonduri de la alte bănci pe piața bancară londoneză. Rata LIBOR este fixată zilnic de Asociația Bancherilor Britanici. LIBOR este cea mai des utilizată rată de referință pentru calcularea dobânzilor la creditele pe termen scurt;

Opțiunea 7. Pensile private facultative

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Acest instrument presupune dezvoltarea sistemului de pensii private facultative, printre principalii beneficiari ai cărora ar putea fi emigranții. Deoarece majoritatea din aceștia nu contribuie la fondul public de pensii și, respectiv, nu vor putea demonstra perioada minimă de cotizație pentru a beneficia de o pensie deplină, emigranții ar putea fi interesați de sistemul de pensii private. Acesta funcționează după principiul cumulativ: lunar beneficiarul contribuie într-un fond privat de pensii cu o anumită sumă, care ulterior este investită în instrumente financiare sigure în baza unui plan prestabilit și agreat împreună cu managerul fondului. Aportul pentru dezvoltarea economică a acestui instrument de economisire constă în canalizarea în sistemul financiar a lichidităților cu „scadențe lungi” care ulterior pot fi transformate în credite sau împrumuturi investiționale.
<i>Domeniul de intervenție</i>	Crearea unor condiții favorabile dezvoltării sistemului de pensii private. Aceasta implică asigurarea funcționării normale a noii legi cu privire la pensiile private, monitorizarea și supravegherea vigilentă din partea CNPF și BNM, precum și asigurarea unui tratament fiscal pentru contribuțiile în fondurile private de pensii echivalent cu cele în fondul public de pensii.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Dezvoltarea pilonului 3 al sistemului de pensii; 2) Creșterea înclinației spre investire a emigranților, și nu numai; 3) Dezvoltarea pieței de capital; 4) Diminuarea dobânzilor la care statul se împrumută pe piața internă prin intermediul titlurilor de stat; 5) Creșterea volumului creditelor și împrumuturilor acordate pentru dezvoltarea unor proiecte investiționale pe termene mai lungi de timp.
<i>Riscurile</i>	1) Confidența limitată a emigranților în sistemul financiar; 2) Administrarea deficientă a portofoliului investițional al fondului de pensii; 3) Spectrul limitat de instrumente în care administratorii ar putea investi activele contribuabililor la fondurile private de pensii.
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Monitorizarea și supravegherea vigilentă din partea CNPF, în colaborare strânsă cu BNM; 2) Asigurarea dezvoltării pieței autohtone de capital; 3) Organizarea seminarelor de instruire pentru potențialii clienți ai pensiilor private.
<i>Instituțiile implicate</i>	1) CNPF, în calitate de principala instituție care reglementează și supraveghează activitatea fondurilor, dar și a companiilor de asigurări care pot deveni administratorii fondurilor respective; 2) Ministerul Finanțelor, care emite titlurile de stat în care vor fi investite o bună parte din resurse ale fondurilor private de pensii; 3) BNM, în calitate de principala instituție care reglementează și supraveghează activitatea băncilor multe din care vor deveni administratorii fondurilor private de pensii; 4) Băncile comerciale și alte instituții financiare, care vor putea deveni managerii fondurilor private de pensii.

Obiectivul 5: Diversificarea produselor de creditare pentru emigranți

Pe piața creditelor concurența dintre bănci este mult mai intensă în comparație cu piața depozitelor. Prin urmare, băncile ar fi mult mai interesate în dezvoltarea unor produse de creditare inovatoare care ar explora mai bine potențialul economic al familiilor care beneficiază de remitențe. În particular, acestea urmează să rezolve problema asimetriei informaționale care, de multe ori, este una critică în relația creditor-debitor, prin dezvoltarea unor produse creditare complexe pentru clienții fideli ai băncii. Două exemple în acest sens vor fi prezentat în continuare. Totuși, efectele acestor acțiuni specifice ar putea fi maximizate prin o serie de măsuri ce nu țin neapărat sistemul financiar: (i) înlăturarea barierelor în desfășurarea activității întreprinderilor, în special a IMM-urilor; (ii) reformării sistemului judecătoresc și fortificarea încrederii mediului de afaceri și a băncilor față de judecători; (iii) simplificarea procedurilor de insolvență și executare a gajului; și (iv) menținerea stabilității macroeconomice și politice.

Opțiunea 8. Garantarea creditelor acordate în baza fluxului de transferuri anticipate

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Acest instrument se bazează pe faptul că băncile împreună cu firmele de transfer internațional de bani vor asigura evidența sumelor de bani remise pe numele fiecărui beneficiar. În baza informației respective, beneficiarul serviciilor de transfer de bani va putea solicita un credit într-o anumită proporție (70%-80%) din suma transferată pe parcursul ultimelor 6-12 luni. În așa mod, veniturile remise prin căile formale vor servi la determinarea, de către bancă, a capacității de plată la evaluarea cererilor de credit, contribuind în așa mod la diminuarea asimetriei informaționale dintre creditor și debitor. Aceasta va duce și la diminuarea primelor de risc incluse în dobânzile la creditele bancare, ceea ce va permite oferirea unor condiții mai avantajoase de creditare pentru beneficiarii serviciilor de transfer rapid de bani. Interesul beneficiarul va fi de a menține un influx stabil de bani remiși de peste hotare prin căile formale, pentru a primi ulterior un credit în condiții mai avantajoase. Interesul băncii este de a diminua asimetria informațională și a îmbunătăți portofoliul de clienți. Acest instrument este fezabil în contextul în care majoritatea băncilor comerciale colaborează cu diverse sisteme de transfer internațional de bani.
<i>Domeniul de intervenție</i>	Principalul domeniu de intervenție este fortificarea drepturilor creditorilor. În acest sens este necesară ajustarea Legii nr. 449 din 30.07.2001 cu privire la gaj în vederea simplificării procedurilor de executare a gajului, urgentarea litigiilor dintre debitor și creditor, posibilitatea soluționării litigiilor prin măsuri extra-judiciare. Totodată, este necesară implementarea eficientă a reformei în domeniul justiției, deoarece îmbunătățirea funcționării sistemului judecătoresc va diminua esențial reticența băncilor cu privire la activitatea de creditare a acestora.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Creșterea volumului remitențelor prin intermediul căilor formale; 2) Creșterea volumului creditelor contractate de beneficiarii de remitențe pentru inițierea IMM-urilor; 3) Creșterea numărului IMM-urilor inițiate de emigranți sau familiile acestora.
<i>Riscurile</i>	1) Fluxurile de remitențe nu sunt stabile în timp, iar diminuarea acestora ar putea afecta capacitatea de plată a beneficiarului de credit. 2) Băncile ar putea fi reticente și în continuare la acordarea creditelor beneficiarilor de remitențe din cauza volatilității sporite a acestora, dar și a aversiunii față de risc a băncilor; 3) Falimentul unor întreprinderi inițiate de emigranți sau familiile acestora drept urmare a informației și abilităților insuficiente, precum și a deficiențelor climatului de afaceri.
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Contabilizarea și evaluarea minuțioasă a transferurilor de peste hotare de care a beneficiat în ultima perioadă solicitantul la credit; 2) Evaluarea prudentă a profilului de risc al solicitantului de credit; 3) Adoptarea unei abordări flexibile față de termenii și condițiile unor asemenea credite.
<i>Instituțiile implicate</i>	1) Banca Națională a Moldovei în calitate de principala instituție care reglementează și supraveghează activitatea băncilor 2) Băncile comerciale, care vor dezvolta și promova aceste instrumente; 3) Firmele de transfer internațional de bani, care vor încheia parteneriate cu băncile și vor facilita contabilizarea transferurilor migranților.

Opțiunea 9. Credite acordate în baza depozitelor suplinite anterior

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Principiul produsului respectiv este similar cu al celui precedent. Astfel, banca oferă posibilitatea deschiderii unui depozit care poate fi suplinat periodic, iar după o anumită perioadă (1-2 ani), deponentul poate beneficia de un credit proporțional depozitului acumulat, și acordat în condiții mai avantajoase. Beneficiile principale țin de o dobândă mai mică datorită faptului că pe parcursul colaborării banca înțelege mai bine capacitățile financiare ale beneficiarului. Totodată, cerințele privind gajul vor putea fi mai relaxate având în vedere depozitul propriu-zis, dar și profilul de risc mai redus pentru această categorie de clienți. Produsul respectiv ar putea fi combinat cu serviciile de transfer rapid de bani și, astfel, adaptat la cerințele emigranților. În particular, băncile ar putea dezvolta depozite care urmează a fi suplinite din veniturile remise de peste hotare, iar ulterior beneficiarii să poată contracta un credit în condiții mai favorabile în funcție de depozitul acumulat.
<i>Domeniul de intervenție</i>	Principalul domeniu de intervenție este fortificarea drepturilor creditorilor. În acest sens este necesară ajustarea Legii nr. 449 din 30.07.2001 cu privire la gaj în vederea simplificării procedurilor de executare a gajului, urgentarea litigiilor dintre debitor și creditor, posibilitatea soluționării litigiilor prin măsuri extra-judiciare. Totodată, este necesară implementarea eficientă a reformei în domeniul justiției, deoarece îmbunătățirea funcționării sistemului judecătoresc va diminua esențial reticența băncilor cu privire la activitatea de creditare a

	acestora.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Creșterea volumului creditelor contractate de beneficiarii de remitențe pentru inițierea IMM-urilor; 2) Creșterea numărului IMM-urilor inițiate de emigranți sau familiile acestora; 3) Creșterea ratei de economisire în rândul populației în general și a emigranților în particular.
<i>Riscurile</i>	1) Depozitele acumulate până acum, la fel ca și veniturile remise de peste hotare, nu garantează capacitatea de rambursare a creditului de către beneficiar. Aceasta ar putea duce la acumularea unor credite neperformante în portofoliul băncilor.
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Evaluarea prudentă a profilului de risc al solicitantului de credit; 2) Adoptarea unei abordări flexibile față de termenii și condițiile unor asemenea credite.
<i>Instituțiile implicate</i>	1) Banca Națională a Moldovei în calitate de principala instituție care reglementează și supraveghează activitatea băncilor 2) Băncile comerciale, care vor dezvolta și promova aceste instrumente.

Obiectivul 6: Îmbunătățirea informării emigranților despre oportunitățile de business din Republica Moldova

O bună parte emigranții pe termen lung, au pierdut contactul cu realitățile din țară. Chiar dacă ei ar dori să inițieze o afacere, de multe ori aceștia nu dispun de cunoștințele necesare pentru lansarea acesteia, nu știu de unde pot primi suport și care sunt procedurile de urmat. De asemenea, de multe ori, decizia favorabilă lansării unei afaceri noi este luată dacă emigrantul știe despre exemplele pozitive și succesele altor emigranți. Este foarte important ca Guvernul și structurile sale specializate să acopere acest gol informațional și să ofere informația relevantă și actualizată căutată de emigranți.

Opțiunea 10. Diseminare peste hotare a informației despre oportunitățile de business în Republica Moldova

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Majoritatea emigranților care au plecat pe termen lung din țară nu cunosc care sunt noile politici și programe de stat privind susținerea businessului mic și de familie. De asemenea, adeseori ei nu mai sunt la curent cu reglementările privind deschiderea afacerilor, politicile fiscale aplicate etc. Este important ca aceasta informație să fie adusă la cunoștință emigranților, atât în mod individual, cât și în prin intermediul asociațiilor acestora. De asemenea, este important ca emigranții să fie informați despre cazurile de succes ale altor emigranți care au lansat afaceri de succes în Republica Moldova. Cele mai convenabile modalități de difuzare a informației ar fi în cadrul birourilor electorale deschise peste hotare cu ocazia alegerilor generale, precum și permanent, prin intermediul consultatelor, ambasadelor și asociațiilor diasporei. Totodată, este posibilă și instituirea unui serviciu permanent de informare / legătură în cadrul Biroului pentru Relații cu Diaspora.
<i>Domeniul de intervenție</i>	Este necesar ca Organizația pentru Dezvoltarea Sectorului Întreprinderilor Mici și Mijlocii să coopereze cu Comisia Electorală Centrală, Ministerul Afacerilor Externe și Integrării Europene și Biroului pentru Relații cu Diaspora pentru a asigura difuzarea informației despre: 1) Oportunitățile de dezvoltare ale antreprenoriatului în Republica Moldova (care sunt programele de stat, ale donatorilor, ale ONG-urilor pentru susținerea businessului); 2) Cele mai importante reglementări și facilități ale afacerilor (cum se deschide o afacere în Republica Moldova, cât timp este necesar, cât costă, care sunt impozitele care trebuie achitate); 3) Compendii ale bunelor practici și cazurilor de succes ale emigranților care au revenit acasă și au reușit să demareze afaceri noi.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Consolidarea legăturilor dintre emigranți și Republica Moldova; 2) Îmbunătățirea informării emigranților despre oportunitățile de business din țară; 3) Creșterea numărului de emigranți care revin în țară și demarează afaceri mici și de familie;

<i>Riscurile</i>	1) Emigranții nu vor avea încredere în faptul că oportunitățile oferite de Republica Moldova sunt comparabile cu cele de care se bucură în țările gazdă; 2) Informația oferită ar putea să fie insuficient de convingătoare pentru a determina emigranții să revină acasă pentru a iniția noi afaceri;
<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	1) Continuarea reformei regulatorii a afacerilor, cu accent pe simplificarea regulilor pentru întreprinderile mici și businessul de familie; 2) Campanii de informare active, cu comunicatori credibili, inclusiv prin intermediul organizațiilor din diasporă.
<i>Instituțiile implicate</i>	ODIMM, în calitate de instituție care implementează programele de stat de susținere a businessului; CEC, în calitate de instituție responsabilă de organizarea alegerilor peste hotare; MAEIE, în calitate de autoritate de politică externă, prin intermediul ambasadelor și consultatelor; BRD, în calitate de autoritate responsabilă de relația cu diaspora; Organizațiile diasporei, în calitate de reprezentante ale intereselor emigranților;

Obiectivul 7: Promovarea cheltuirii remitențelor în economia oficială

Cea mai mare parte a remitențelor trimise de emigranți este cheltuită pentru satisfacerea unor nevoi curente. Această stare de lucruri nu se va modifica, atâta timp cât aceste nevoi esențiale încă nu sunt satisfăcute, oricât de mult și-ar dori Guvernul să canalizeze resursele date în activități mai productive. Totuși, faptul că remitențele sunt cheltuite pentru satisfacerea nevoilor de consum, oricum are un impact pozitiv asupra economiei, inclusiv prin intermediul efectului multiplicator asupra investițiilor și a taxelor și impozitelor colectate în buget. Este însă esențial ca Guvernul și alte autorități să asigure condițiile necesare pentru ca remitențele să fie cheltuite cât mai mult în sectorul formal al economiei și cât mai puțin în cel informal. Promovarea instrumentelor electronice de plată este un instrumente cu impact esențial și durabil, care va crea motivații pentru cheltuirea remitențelor și a altor venituri în sectorul economiei formale.

Opțiunea 11. Popularizarea utilizării cardurilor bancare la efectuarea plăților

<i>Descrierea și fezabilitatea</i>	Cea mai mare parte a remiterilor sunt utilizate pentru consum curent. Aceasta este, de fapt, cea mai importantă contribuție a emigranților pentru economia țării, deoarece creșterea consumului asigură profituri mai mari pentru firme care ulterior pot majora salariile și investi mai mult, iar majorarea încasărilor la buget permite finanțarea proiectelor sociale și economice publice. Însă beneficiile consumului devin ne semnificative sau chiar se pot transforma în dezavantaje atunci când o bună parte din bunuri și servicii sunt consumate în economia neoficială. Drept o măsură sigură de „înălbire” a consumului privat servește popularizarea utilizării cardurilor bancare la efectuarea plăților. În acest sens, grupul interdepartamental de lucru (BNM, Ministerul Finanțelor, IFPS, Ministerul muncii, protecției sociale și familiei) a elaborat un proiect de modificare a mai multor legi. Modificările sunt bazate pe cele mai bune practici internaționale și au ca scop combaterea evaziunii fiscale prin promovarea plăților fără numerar și reducerea numerarului în circulație. Este necesar de facilitat implementarea acestor noi prevederi, precum și de dezvoltat infrastructura de acceptare a acestor carduri, astfel ca doritorii să poată efectua plata cu cardul în majoritatea cazurilor. Mai mult decât atât, firmele care motivează în diverse moduri plata în numerar (ex: unele reduceri sau promoții sunt valabile doar la plata în numerar) trebuie să fie penalizate.
<i>Domeniul de intervenție</i>	Efectuarea inspecțiilor periodice de către BNM în vederea verificării respectării prevederilor Legii cu privire la antreprenoriat și întreprinderi nr. 845-XII din 03.01.92 (art. 7 ¹) privind obligativitatea instalării POS-terminalelor de către agenții economici.
<i>Impactul așteptat</i>	1) Creșterea volumului de vânzări achitate cu cardul și diminuarea numerarului din circulație; 2) Diminuarea economiei informale și majorarea încasărilor la bugetul de stat;
<i>Riscurile</i>	1) Creșterea numărului de fraude prin intermediul cardurilor bancare; 2) Multe întreprinderi intenționat nu vor utiliza terminalele de plată cu cardul pentru a continua să se eschiveze de la plata taxelor.

<i>Strategia de gestionare a riscurilor</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) Monitorizarea tranzacțiilor de plată cu cardurile bancare; 2) Informarea activă a populației despre măsurile de precauție la utilizare cardurilor bancare; 3) Verificarea periodică dacă agenții economici mențin terminalele de plată cu cardul în stare funcțională.
<i>Instituțiile implicate</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1) BNM în calitate de principala instituție responsabilă de supravegherea sistemului de plăți din republică. 2) Ministrul Finanțelor și Inspectoratul Principal Fiscal de Stat care asigură colectarea taxelor, administrarea fiscală și depistarea cazurilor de evaziune fiscală. 3) Agenții economici care vor implementa și utiliza terminalele de plată cu cardul.

Concluzii și recomandări

Emigranții au un rol extrem de important în evoluția economică a Republicii Moldova, veniturile remise de aceștia finanțând în special consumul, dar și investițiile în afaceri productive, în imobil și în capital uman și reprezentând o pernă de protecție contra sărăciei pentru familiile acestor emigranți. Comparând evoluția fenomenului emigrației forței de muncă și a veniturilor remise de emigranții moldoveni cu experiența altor țări cu istorie emigraționistă, ajungem la concluzia că emigrația va rămâne încă mult timp opțiunea preferată de mulți moldoveni aflați în căutarea unor mai bune oportunități economice și de afirmare personală.

Veniturile remise de emigranți sunt o latură esențială a emigrației, cu impact atât pozitiv, cât și negativ. După cum este arătat în acest studiu, veniturile remise de emigranți au fost esențiale în reducerea sărăciei în Republica Moldova, în educarea unei culturi financiare mai avansate, în dezvoltarea sectorului bancar și în finanțarea consumului care a alimentat motoarele economiei moldovenești. Totodată, veniturile emigranților au avut un impact deloc neglijabil asupra inflației și au știrbit din competitivitatea internațională a țării, inclusiv prin sporirea costului factorului muncă. Deși au fost efectuate o serie de studii la subiectul remitențelor și emigrației, există încă necesitatea studierii mai aprofundate a unor aspecte importante care ar trebui să influențeze politicile axate pe valorificarea mai bună a acestor venituri. Inclusiv, este necesară:

- Evaluarea mai consistentă a veniturilor emigranților, adoptarea unor definiții cuprinzătoare a acestora (nu doar remitențe, dar și economii) și urmărirea în timp a evoluției veniturilor;
- Determinarea impactului economic net al emigrației, prin compararea efectelor sale pozitive, cu cele negative, pentru a determina care este, pentru Republica Moldova, „nivelul optimal” al emigrației;
- Studiarea mai atentă a exodului de inteligență, factorilor săi determinanți și a impactului acestui fenomen;
- Studiarea remitențelor sociale, adică a deprinderilor, valorilor și atitudinilor pe care le aduc cu sine emigranții;
- Studiarea activităților, ocupațiilor și necesităților de instruire ale emigranților reveniți, inclusiv demografia IMM-urilor create de aceștia, sferile principale de activitate, transpunerea modelelor de succes învățate în străinătate, etc.;
- Studiarea intențiilor revenire ale emigranților;

Studiarea acestor laturi va permite adoptarea unor politici mai bine țintite. Dar și până la realizarea acestor studii, există suficiente evidențe care demonstrează că este posibilă maximizarea impactului pozitiv pe care-l au veniturile emigranților asupra dezvoltării țării și minimizarea consecințelor negative. La scară internațională există suficiente cazuri de succes și bune practici care sunt relevante și pentru Republica Moldova. În acest studiu, accent a fost plasat pe acele opțiuni care vor servi la atingerea câtorva scopuri majore și anume:

- Menținerea interesului emigranților față de evoluția țării;
- Recunoașterea deprinderilor emigranților reveniți;
- Sporirea accesului la căile formale de remitere a banilor de peste hotare;
- Diversificarea instrumentelor de economisire și creșterea ratei de bancarizare;
- Diversificarea produselor de creditare pentru emigranți;
- Îmbunătățirea informării emigranților despre oportunitățile de business din Republica Moldova;
- Promovarea cheltuirii remitențelor în economia oficială;

Adoptarea acestor obiective la nivel de politici va permite țintirea mai bună nu doar a remitențelor pe care în mod curent le expediază emigranții familiilor care au rămas acasă, dar și economiilor pe care acești emigranți le-au acumulat peste hotare. Studiile realizate (CIVIS/IASCI, 2010) sugerează că volumul acestor economii este cu mult mai mare decât ceea ce vedem în balanța de plăți sau în alte studii axate exclusiv pe remitențe. Astfel, instrumentele pe care noi le recomandăm în mod prioritar, pentru atingerea obiectivelor de mai sus, ținesc și atragerea economiilor acumulate peste hotare în circuitul economic moldovenesc, și sunt următoarele:

- Implementarea mecanismului votului on-line, pentru a conserva legăturile dintre emigranți și țară;
- Asigurarea mecanismului de recunoașterea calificărilor formale și informale ale emigranților, pentru a facilita reintegrarea socială a acestora prin valorificarea mai bună a deprinderilor lor pe piața muncii;
- Extinderea sistemelor de transfer rapid a banilor la nivelul asociațiilor de economii și împrumut, pentru a „împinge” remitențele în canalele formale de transfer a mijloacelor bănești;
- Dezvoltarea aplicațiilor și infrastructurii tehnice pentru efectuarea transferurilor rapide prin intermediul telefoanelor mobile, care va servi aceluiași scop menționat mai sus;
- Oferirea opțiunilor de deschidere a conturilor de depozit suplinite din veniturile remise de peste hotare prin canale formale;
- Un instrument care la modul practic va testa la modul practic nivelul patriotismului emigranților moldoveni, dar le va oferi și oportunități practice de economisire, sunt obligațiunile care pot fi emise în țările în care există importantă prezență a emigranților (Italia și Rusia);
- Crearea și promovarea mai intensă a fondurilor de pensii facultative este un instrument care va oferi atât emigranților, cât și non-emigranților, oportunitatea plasării economiilor „cu gândul la viitor”;
- Un instrument care va facilita obținerea creditului bancar pentru emigranți și familiile lor ar fi garantarea creditelor cu fluxurile anticipate de remitențe;
- Un alt instrument care și-a demonstrat valoarea în alte țări este oferirea de credite bancare în baza depozitelor suplinite anterior de către emigrant;
- În anticiparea revenirii emigranților, este important de asigurat că aceștia sunt informați despre oportunitățile de business care există în Republica Moldova și despre succesele realizate de alți emigranți care au revenit acasă;
- Finalmente, este necesar de promovat utilizarea cât mai largă a instrumentelor electronice de plată pentru a restrânge consumul remitențelor în economia informală și „împingerea” acestui consum în economia formală;

Considerăm încă destul de timpurie crearea unor programe de genul „Tres por Uno” (Mexic), deoarece comunitatea emigranților moldoveni peste hotare este destul de amorfă și slabă, iar asemenea programe sunt extrem de vulnerabile la aranjamente politice corupte. La moment, nu ne putem exprima nici asupra oportunității extinderii programului PARE 1+1. Decizia privind extinderea sau restrângerea acestuia trebuie luată după o evaluare externă independentă a programului dat, pentru a testa impactul de dezvoltare al acestuia. În cazul deciziei de menținere a programului, Guvernul ar trebui să se gândească la modul serios la extinderea grupului-țintă și la înlăturarea elementelor de discriminare intrinseci acestui program. În particular, este recomandabilă adoptarea elementelor inovatoare în afacere ca criteriu primordial pentru acordarea suportului de stat și renunțarea la criteriul provenienței resurselor investiționale.

Ținând cont de multitudinea de studii care au fost realizate în domeniul climatului de afaceri și mediului investițional, în prezentul document în mod intenționat nu am acordat atenție **instrumentelor**

orizontale necesare pentru a maximiza impactul veniturilor și remitențelor emigranților asupra dezvoltării. **Dorim să accentuăm că, fără aceste măsuri de natură orizontală, instrumentele care țintesc în mod direct veniturile emigranților ar putea să aibă un impact economic neglijabil.** Aceste instrumente orizontale au fost subiect al multor altor studii și se referă la:

- reducerea presiunii administrative și regulatorii în funcționarea afacerilor, în special, a celor mici;
- simplificarea procesului de administrare fiscală;
- adoptarea cât mai multor soluții IT în prestarea serviciilor de stat de care au nevoie antreprenorii;
- reforma sistemului justiției;
- valorificarea într-un cadru maximal transparent a resurselor disbursate prin intermediul programelor de stat de susținere a businessului;
- simplificarea procedurilor de insolvență și executare a gajului;
- menținerea stabilității macroeconomice și politice.

Toate acestea vor avea posibil un impact mult mai vizibil asupra planurilor investiționale ale emigranților decât oricare combinație de instrumente care ar ținti în mod direct emigranții și resursele acestora. Or, probabil că emigranții au nevoie nu atât de suport din partea statului, cât mai degrabă își doresc ca să nu fie încurcați în derularea businessului.

Este foarte important de subliniat faptul că, odată cu „maturizarea” emigrației, impactul pe care-l va avea acest fenomen asupra dezvoltării pe termen lung a țării va depinde în mare parte de oportunitățile pe care le va crea țara pentru emigranți. Dacă emigranții vor progresa, descoperind și învățând modele, practici și valori noi, iar țara va lăncezi în corupție și incompetență, nu trebuie să ne așteptăm la o revenire salvatoare a emigranților. Aceștia sunt, în marea lor parte, oameni pragmatici, care și-au asumat riscurile enorme ale emigrării, sunt capabili să se integreze definitiv în societățile care i-au adăpostit și sunt pregătiți să-și ia cu ei și familiile. În acest sens, soluțiile cele mai bune de valorificare a potențialului de dezvoltare pe care-l au veniturile emigranților, țin de înlăturarea tocmai a acelor factori care inițial au și determinat moldovenii să ia drumul străinătății.

Referințe bibliografice

- BNS, „Migrația forței de muncă în Republica Moldova”, 2008;
- CBS-AXA, „Migration and Remittances in Republica Moldova”, IOM, EU Commission for Food Security Programme in Republica Moldova, IMF office in Republica Moldova, 2004;
- CBS-AXA, „Raport despre fenomenul migrației a forței de muncă peste hotare”, 2009;
- CBS-AXA, „Sănătatea migranților: impactul situației social-economice asupra sănătății”, 2010;
- Cheianu-Andrei Diana, „Migrația cadrelor didactice din Republica Moldova: brain gain sau brain waste?”, în IDIS Viitorul „Monitorul Social”, nr. 15, 2012;
- CIVIS, IASCI, „Republica Moldova: consolidarea impactului de dezvoltare a fluxurilor financiare și a investițiilor provenite din migrație spre Republica Moldova”, Viena, Octombrie 2010;
- Culiuc Alexander, „Integrating migration and remittances into a development strategy. The case of Republica Moldova”, MA Thesis, KSG, Harvard University, March 27, 2006;
- de Haas, Hein, „Remittances, Migration and Social Development: A conceptual review of the literature”, 2007;
- EUROSTAT, „Migrants in Europe: a statistical portrait of the first and second generation”, EUROSTAT statistical books, Edition 2011;
- Global Migration Group, „Mainstreaming migration into development planning: A handbook for policy-makers and practitioners”, 2010;
- Henning Sabine, „Migration levels and trends: global assessment and policy implications”, presentation, 10 of February 2012;
- International Organization for Migration, „Migration in Republica Moldova. A Country Profile”, 2008;
- Luecke Matthias și Stoehr Tobias, „Impactul emigrației din Republica Moldova și Georgia asupra copiilor și vârstnicilor abandonati. Raport de țară Republica Moldova”, 2012;
- Luecke Matthias, Mahmoud Toman Omar, and Pia Pinger, „Patterns and Trends of Migration and Remittances in Republica Moldova”, IOM, June 2007;
- Luecke Matthias, Mahmoud Toman Omar, and Steinmayr Andreas, „Labour Migration and Remittances in Republica Moldova: is the boom over? Trends and Preliminary Findings from the IOM/CBS-AXA Panel Household Survey 2006-2008”, IOM, 2009;
- Manuel Orozco, „Worker Remittances: Issues and Best Practices”, Oct 1, 2003;
- MeseguerCovadonga and AparicioJavier, „The Political Economy of Collective Remittances: The Mexican 3x1 Program for Migrants”, undated;
- Michael R. Comstock, Marco Iannone, Romi Bhatia, „Maximizing the Value of Remittances for Economic Development”, March 2009;
- Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali del Italia, „La Comunità Moldava in Italia. Rapporto annuale sulla presenza degli immigrati”, 2012;
- Ministry of Economy of Republic of Moldova, „Poverty Report Republic of Moldova, 2010-2011”, 2012, http://www.mec.gov.md/docs_news/poverty-report-republic-of-moldova-2010-2011.pdf
- Pablo Fajnzylber and J. Humberto López, „Close to Home: The Development Impact of Remittances in Latin America”, Conference Edition, 2007;
- Poulain Michel, Herm Anne, Vremis Maria, Craievschi-Toarta Viorica, „Data Assessment Report for the Republic of Republica Moldovain the Field of Migration”, IOM, 2011;
- Pungas Enel, Toomet Ott, Tammaru Tiit and Anniste Kristi, „Are Better Educated Migrants Returning? Evidence from Multi-Dimensional Education Data”, NORFACE Migration, Discussion Paper No. 2012-18, 2012;
- Seliatou Kayode-Anglade and Nana Spio-Garbrah, „Diaspora Bonds: some lessons for African countries”, Africa Economic Brief, Volume 3, Issue 13, December 2012;
- United Nations Conference on Trade and Development, „Harnessing Remittances and Diaspora Knowledge to Build Productive Capacities”, The Least Developed Countries Report 2012, 2012;
- United Nations Conference on Trade and Development, „Maximizing the Development Impact of Remittances”, 2012;